

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

**EFEKAT MORALNE ŽRTVE: RESTORATIVNA PRAVDA ILI
DUALNA MORALNOST?**

Završni rad

Student:
Mustafa Bešić

Mentorica:
prof. dr. Nina Hadžiahmetović

Sarajevo, juli 2024.

University of Sarajevo – Faculty of Philosophy
Department of Psychology

**THE VIRTUOUS VICTIM EFFECT: RESTORATIVE JUSTICE OR
DUAL MORALITY?**

Final thesis

Student:

Mustafa Bešić

Mentor:

Prof. Dr. Nina Hadžiahmetović

Sarajevo, July 2024

Sažetak

Efekat moralne žrtve predstavlja relativno noviji fenomen u području socijalne percepcije i psihologije stradalništva, sa ograničenim empirijskim nalazima koji istražuju njegovu dinamiku. Ova serija od tri studije ima za cilj produbiti razumijevanje ovog fenomena istražujući različite uslove koji utiču na njegovo javljanje. Cilj Eksperimenta 1 bio je replicirati efekat moralne žrtve i ispitati razlike u moralnoj kategorizaciji žrtava i nežrtava. U studiji je učestvovalo $N=350$ ispitanika iz opšte populacije ($M_{dob} = 27.3$, $SD = 9.87$). Ispitanici su čitali vinjetu sa žrtvom ili nežrtvom, a potom davali procjene generalnog dojma, kapaciteta za djelovanje i kapaciteta za doživljavanje. Repliciran je efekat moralne žrtve, dok nije postojala razlika u kognitivnoj kategorizaciji žrtava i nežrtava. Cilj Eksperimenta 2 je bio testirati hipotezu restorativne pravde i ispitati razlike u moralnoj tipizaciji aktivne naspram pasivne žrtve. U studiji je učestvovalo $N=223$ ispitanika iz studentske populacije ($M_{dob} = 21.8$, $SD = 2.42$). Ponovo, ispitanici su čitali vinjetu sa nežrtvom, aktivnom ili pasivnom žrtvom, a potom davali procjene. Potvrđena je hipoteza restorativne pravde. U slučaju povrata pravde, efekat moralne žrtve izostaje. Nežrtve i pasivne žrtve procijenjene su pozitivnije u odnosu na aktivne žrtve. Cilj Eksperimenta 3 bio je ispitati efekat moralne žrtve u uslovu kada je žrtva amoralna i ispitati potencijalnu razliku u moralnoj tipizaciji amoralnih nežrtava i amoralnih žrtava. U studiji je učestvovalo $N=113$ ispitanika iz radničke populacije ($M_{dob} = 33.9$, $SD = 11.2$). Ispitanici su čitali vinjetu sa klasičnom žrtvom, amoralnom žrtvom ili amoralnom nežrtvom, a potom davali svoje procjene. Efekat moralne žrtve je izostao u uslovu amoralne žrtve, što indicira da postoji uticaj moralne historije žrtve na njenu percepciju. Nije postojala razlika u percepciji amoralnih nežrtava i amoralnih žrtava, a zajedno su procijenjene nisko na moralnosti i mentalnih kapacitetima, što ukazuje na određen nivo dehumanizacije. U konačnici, rezultati više idu u prilog restorativnoj pravdi u odnosu na dualnu moralnost. Zaključuje se da se efekat moralne žrtve koristi kao katalizator procesa obnove pravde, budući da moralna elevacija nestaje kada se pravda postigne, dok izostaje u slučaju amoralnih žrtava. Ovi nalazi doprinose širem shvatanju socijalne kognicije i moralne percepcije u kontekstu stradalništva i pravde.

Ključne riječi: efekat moralne žrtve, restorativna pravda, dualna moralnost, moralna tipizacija, dehumanizacija

Abstract

The Virtuous Victim effect is a relatively recent phenomenon in the field of social perception and victimhood psychology, with limited empirical findings researching its dynamics. The series of three studies aimed to deepen the understanding of this effect by investigating the various conditions that influence its occurrence. Study 1 aimed to replicate the victim effect and examine the differences in moral categorization of victims and non-victims. The sample consisted of $N=350$ participants from the general population ($M_{age}=27.3$, $SD=9.87$). Participants read a victim or a non-victim vignette, and then rated the general impression, agency and experience of the supposed victim. The Virtuous Victim effect was replicated, while there was no difference in cognitive categorization of victims versus non-victims. Study 2 aimed to test the justice restoration hypothesis and examine differences in moral typecasting of active versus passive victims. The sample consisted of $N=223$ university students ($M_{age}=21.8$, $SD=2.42$). Again, participants read a vignette with a non-victim, an active victim or a passive victim scenario, and afterwards made their ratings. The justice restoration hypothesis was again confirmed. In the case of restored justice, an absence of the Virtuous Victim effect was recorded. Non-victims and passive victims were evaluated more positively compared to active victims. Study 3 aimed to examine the Virtuous Victim effect when the victim acted immorally beforehand, and to examine the difference in moral typecasting of immoral non-victims and immoral victims. The sample consisted of $N=113$ employed participants ($M_{age}=33.9$, $SD=11.2$). Participants read a vignette with a classic victim, an immoral victim or an immoral non-victim script, and then gave their evaluations. The Virtuous Victim effect was absent in the immoral victim condition, indicating that there is an influence of the victim's moral history on their perception. There was no difference in the perceptions of immoral non-victims and immoral victims, whilst both were rated low on morality and mental capacities, which indicates a certain level of dehumanization. Ultimately, the results favor restorative justice over dual morality. It is concluded that the Virtuous Victim effect acts as a catalyst for the process of justice restoration, since moral elevation disappears when justice is achieved, while it is absent in the case of immoral victims. These findings contribute to a broader understanding of social cognition and moral perception in the context of victimhood and justice.

Keywords: The Virtuous Victim effect, restorative justice, dual morality, moral typecasting, dehumanization

Sadržaj

1. Uvod	1
1.1. Efekat moralne žrtve	4
1.1.1. Restorativna pravda	6
1.1.2. Alternativna objašnjenja	7
1.2. Dualna moralnost	8
2. Eksperiment 1.....	12
2.1. Cilj, problem i hipoteze.....	12
2.1.1. Cilj istraživanja	12
2.1.2. Problem istraživanja.....	12
2.1.3. Hipoteze	13
2.2. Metodologija istraživanja.....	13
2.2.1. Nacrt istraživanja	13
2.2.2. Uzorak.....	13
2.2.3. Instrumenti	15
2.2.4. Postupak.....	17
2.3. Rezultati	17
2.3.1. Deskriptivna statistika.....	17
2.3.2. Provjera faktorske strukture varijabli mentalnih kapaciteta	19
2.3.3. Razlike u procjenama između grupa.....	21
2.4. Diskusija	23
2.5. Zaključak.....	27
3. Eksperiment 2.....	27
3.1. Cilj, problem i hipoteze.....	27
3.1.1. Cilj istraživanja	27
3.1.2. Problem istraživanja.....	28
3.1.3. Hipoteze	28

3.2.	Metodologija istraživanja.....	29
3.2.1.	Nacrt istraživanja	29
3.2.2.	Uzorak.....	29
3.2.3.	Instrumenti	31
3.2.4.	Postupak.....	32
3.3.	Rezultati	33
3.3.1.	Deskriptivna statistika.....	33
3.3.2.	Povezanost vjerovanja u nepravdu svijeta, generalnog dojma i procjena mentalnih kapaciteta	35
3.3.3.	Razlike u procjenama između grupa.....	35
3.4.	Diskusija	38
3.5.	Zaključak.....	43
4.	Eksperiment 3.....	43
4.1.	Cilj, problem i hipoteze.....	43
4.1.1.	Cilj istraživanja	43
4.1.2.	Problem istraživanja.....	44
4.1.3.	Hipoteze	44
4.2.	Metodologija istraživanja.....	45
4.2.1.	Nacrt istraživanja	45
4.2.2.	Uzorak.....	45
4.2.3.	Instrumenti	46
4.2.4.	Postupak.....	48
4.3.	Rezultati	48
4.3.1.	Deskriptivna statistika.....	49
4.3.2.	Povezanost okrivljavanja žrtve, generalnog dojma i procjena mentalnih kapaciteta	50
4.3.3.	Razlike u procjenama između grupa.....	52
4.4.	Diskusija	55
4.5.	Zaključak.....	61

5. Generalna diskusija	61
6. Literatura.....	67
Prilog 1: Instrumentarij	75
1. Generalni dojam.....	75
2. Kapacitet za doživljavanje	75
3. Kapacitet za djelovanje	76
4. Okrivljavanje žrtve.....	77
5. Vjerovanje u nepravедnost svijeta	77

1. Uvod

Koncept žrtve je složen i često pogrešno shvaćen aspekt ljudskog iskustva. On prelazi granice individualne patnje, jer uključuje i socijalnu percepciju kroz koju posmatramo i donosimo sudove o onima koji su pretrpjeli štetu. Istražujući koncept žrtve iz viktimološke i psihološke perspektive, postaje jasno da razumijevanje percepcije žrtve nije važno samo za njihov oporavak i dobrobit, već je i temelj za dublje razumijevanje fenomena kao što su pravda i moral.

Prema Rječniku bosanskog jezika, „žrtva“ je definisana kao „stradalnik, unesrećeni, onaj koji trpi nasilje, ubijeni, onaj koji je podlegao zbog nasilja izvršenog nad njim“ (Čedić et al., 2007, str. 1312). U ovakvoj definiciji žrtve bivaju stavljene po strani, a fokus je na onome što joj se desilo. Čak i ovdje, u najjednostavnijoj definiciji, ističe se pasivnost žrtve. Žrtva je neko ko trpi, ko strada, ko je ubijen ili podlegao.

Pri analizi ljudske historije, žrtve i stradalništvo su teme na koje će se često nailaziti. Mnoge religije se zasnivaju na ovoj tematici, počevši od Isusa Hrista kao ultimativnog simbola žrtvovanja. Pored toga, većina drugih religija također posjeduje koncept pridonosenja žrtve određenom božanstvu kao svoj temeljni postulat.

Pored religijskih spisa, najviše djela o konceptu žrtve se može naći u filozofiji. Suprotno uvriježenom mnijenju, Sartre (1943/2007) je imao drugačije mišljenje – isticao je aktivnu ulogu žrtve i njen izbor te je uopšteno odbacivao deterministički pogled na stradalništvo. Aktivna uloga ljudi, pa i žrtava, istaknuta je Sartreovim riječima „postojanje prethodi suštini“ (Sartre, 1946/2007, str. 22). Prema tom shvatanju, ljudima nije predodređena narav, iskustva i svrha. Umjesto toga, potrebno je da ljudi sami sebe definišu, kroz vlastite odluke i djela. Nadalje, Rousseauov (1762/1968) koncept društvenog ugovora također ima dodira sa konceptom žrtve i viktimizacijom. Kršenje društvenog ugovora jeste upravo ono što definiše nedjelo. Onaj ko čini prekršaj jeste počinilac, a onaj nad kime je prekršaj učinjen jeste žrtva. Upravo se formiranjem društvenog ugovora sprečava arbitrarna moć i potencijalna viktimizacija.

Iz sociološke perspektive, funkcionalistički pogled, inspiriran Durkheimom (1893/2014), vidi žrtve kao ključne za očuvanje društvenog reda. Prema ovoj perspektivi, devijantnost i kriminal su neizbježni, ali služe utvrđivanju društvenih normi i podršci kolektivnim vrijednostima. U ovom

pogledu reakcija društva na stradanje treba biti usmjerena ka sprečavanju buduće nepravde, obnovi pravde i jačanju kolektivnih vrijednosti.

Iskustvo koje proživljavaju žrtve samo je jedan aspekt stradalništva. Drugi se tiče percepcije žrtava od strane drugih. Uopšteno, društvom vlada norma koja promovise altruizam i prosocijalno ponašanje, a to je da se žrtvama i nastradalima treba pomoći. Međutim, to nije uvijek slučaj. *Okrivljavanje žrtve* je oblik odbrambene atribucije u sklopu kojeg ljudi vjeruju da se dobro dešava dobrim ljudima, a loše lošim ljudima (Aronson et al., 2004). Ljudi žele smatrati da žive u pravednom, predvidljivom i sigurnom svijetu. To *vjerovanje u pravedan svijet* (Lerner, 1980) jeste forma kognitivne pristrasnosti koja se odnosi na sklonost pojedinaca da vjeruju da je svijet u osnovi pravedan i da ljudi općenito dobivaju ono što zaslužuju. Radi uspostavljanja osjećaja sigurnosti, osobe se upuštaju u ponašanja i uvjerenja u skladu sa okrivljavanjem žrtve. Upravo kada nepravdu doživljavamo kao nešto što se događa drugima, a ne nama samima, osjećamo se sigurnije i zaštićenije. Kada žrtvi pripišemo krivicu za ono što joj se dogodilo, tada nam se čini da se nama takva nepravda ne može dogoditi jer vjerujemo da smo pametniji, oprezniji ili pažljiviji od žrtve (Lerner, 1980). Ipak, u nekim slučajevima, u skladu sa vjerovanjem u pravedan svijet, osobe će se upustiti u prosocijalna i pomagačka ponašanja. Preduslov za to jeste da je način da se žrtvi pomogne jasan, jednostavan, ostvarljiv i direktan (Miller, 1977).

Istraživanje socijalne percepcije žrtava u kontekstu vjerovatnoće za pomaganjem jeste važno polje istraživanja. Međutim, socijalna percepcija karaktera žrtava je također bitan aspekt stradalništva vrijedan empirijske provjere. Kolektivni društveni odgovor na stradanja žrtava je zamršeno povezan sa percipiranim moralnim karakterom same žrtve.

Cohen i Morse (2014) u okviru tripartitnog modela definišu moralni karakter kao pojedinčevu tendenciju da misli, osjeća i da se ponaša na etičan, a ne na neetičan način (Cohen & Morse, 2014). Model se sastoji od tri elementa: obzirnosti prema drugima, samoregulacije i moralnog identiteta. Autori napominju kako ova tri elementa ne predstavljaju ortogonalne, međusobno isključive dimenzije ličnosti, već široke konceptualne grupacije. Crte moralnog karaktera mogu se vezati za više od jedne kategorije.

Slično tome, Helzer i Critcher (2018) sugerišu da je procjena moralnog karaktera drugoga zapravo procjena toga da li je osoba vrijedna dugoročnih socijalnih ulaganja. Drugim riječima,

donoseći sud o moralnom karakteru određene osobe, ljudi prosuđuju da li ta osoba posjeduje kvalitete koje se očekuju u jednom socijalnom odnosu. U prilog ovoj pretpostavci ide činjenica da osobe stvaraju veze sa drugima koji posjeduju moralne osobine, kao što su časnost, saosjećanje, empatija i pouzdanost, u odnosu na druge pozitivne osobine kao što su privlačnost, talentovanost, maštovitost i duhovitost, koje su poželjne, ali ne i nužne (Helzer & Critcher, 2018).

Percepcija osobina ličnosti leži u osnovi percepcije moralnog karaktera. Goodwin (2015) ističe distinkciju između osobina temeljne dobrote (engl. *core-goodness traits*) kao što su poštenje i ljubaznost, i osobina posvećenosti vrijednostima (engl. *value-commitment traits*) kao što su posvećenost i odanost. Osobine temeljne dobrote bezuslovno pojačavaju percepciju moralnosti bilo koga, neovisno o tome da li je on prethodno percipiran kao dobar, loš ili neutralan. S druge strane, osobine posvećenosti vrijednostima pojačavaju percepciju moralnosti onih koji su percipirani kao dobri ili neutralni, ali pojačavaju percepciju amoralnosti onih koji su prethodno percipirani kao loši.

Slično Cohenu i Morseu (2014), Hartman i sar. (2022) ističu da se moralni karakter drugoga prosuđuje na osnovu tri elementa: ponašanja, uma i identiteta. Percepcija ponašanja subjekta predstavlja najjednostavniji put do procjene moralnog karaktera. Prosudbe ponašanja se odnose na tri kriterija: da li je ponašanje prekršilo određenu uspostavljenu društvenu normu, da li je ponašanje dobro ili loše, te da li i koliko dugo subjekt promišlja o radnji koju će izvesti. Radnja će biti percipirana nemoralnijom ukoliko je loša, krši društvene norme i ukoliko joj je prethodilo kraće promišljanje. Međutim, ponašanje nije jedini izvor informacija, iz razloga što je ponekad nepouzdan indikator moralnog karaktera. Percepcija uma je još jedna dimenzija procjene, a odnosi se na zaključke kao što su namjera, objašnjenje i kapaciteti subjekta. Poznato je da se namjerni prekršaji osuđuju više od slučajnih (Ames & Fiske, 2013; Parkinson & Byrne, 2017). Na kraju, prosudbe o karakteru, pa i moralnom, ne odražavaju samo percepcije o tome kako se subjekt ponaša i šta misli, nego i percepcije o tome ko je i kakav je subjekt. Identitet se odnosi, između ostalog, na fizički izgled, pripadajuću socijalnu grupu i percipiranu toplinu. Sve ove facete zajednički doprinose krajnjoj prosudbi moralnog karaktera (Hartman et al., 2022).

Razumijevanje psiholoških mehanizama koji utiču na prosudbe o moralnim atributima žrtava ključno je i značajno za otkrivanje okolnosti i specifičnosti u kojima će se procjene morala

kretati ka pozitivnijem, odnosno ka negativnijem smjeru, te da li i kakvu to poveznicu ima sa pomaganjem žrtvi i drugim posljedičnim ponašanjima.

1.1. Efekat moralne žrtve

Efekat moralne žrtve (engl. *the Virtuous Victim Effect*) jeste psihološki fenomen i kognitivna pristrasnost pri kojem se žrtve percipiraju moralnijima od nežrtava iz čistog razloga jer su žrtve (Jordan & Kouchaki, 2021). Moralno uzdizanje žrtava igra motivacijsku ulogu u obnovi pravde, tj. služi kao insentiv za pomaganje žrtvi i kažnjavanju počinioca. Specifičnost istraživanja ovog fenomena leži u tome da efekat nije prouzrokovan ponašanjem žrtava, već je jedini uzrok njihov status žrtve, to jeste informacija da se neko ogriješio o njih.

Klasična postavka istraživanja sadrži kontrolnu i eksperimentalnu grupu koje čitaju određene vinjete, tj. scenarije o nekim socijalnim radnjama. Kontrolna grupa čita vinjetu o protagonistu nežrtvi u kojoj su dešavanja neutralna. U vinjeti eksperimentalne grupe se priča nastavlja i sadrži podatak o tome da je protagonist postao žrtva time što je doživio materijalnu krađu. Protagonist u poziciji žrtve je procjenjivan značajno moralnijim u odnosu na neutralnu poziciju (nežrtva) uprkos tome što je ponašanje protagonista identično u obje priče. Kroz seriju studija, Jordan i Kouchaki (2021) su varirale i vrstu počinjenog prekršaja. Pored materijalne krađe, ostala nedjela uključivala su verbalni napad, seksualni napad, korupciju, nematerijalnu krađu (krađu ideje) i silovanje. Kao što se može i pretpostaviti, efekat je bio najjači u slučaju silovanja. Ovo je donekle i pozitivan nalaz, jer u ranijoj literaturi postoje nalazi o značajnom efektu okrivljavanja žrtava silovanja (Dawtry et al., 2019; Grubb & Turner, 2012; Hayes et al., 2013; McCaul et al., 1990; Russell & Hand, 2017).

Nalazi serije od sedamnaest studija Jordan i Kouchaki (2021) govore i o pojedinim specifičnostima u javljanju ovog efekta. Prvenstveno, efekat moralne žrtve javlja se isključivo u kontekstu namjernih djela i zločina, dok nije prisutan kod slučajnih nesreća. Ova distinkcija ukazuje na to da percipirana moralnost žrtve proizlazi iz namjernog zlodjela, što dodatno naglašava kompleksnost ovog fenomena. U Eksperimentu 3, dodat je i uslov slučajne žrtve, gdje je uzročnik bio zemljotres ili životinja, a ne počinitelj sa namjerom. Nalazi pokazuju statistički značajno veće procjene moralnosti u slučaju „klasične“ žrtve u odnosu na nežrtve i slučajne žrtve, između kojih nije bilo statistički značajne razlike. Međutim, u istraživanju Schaumberg i Mullen (2017)

utvrđeno je da dolazi do moralnog uzdizanja žrtava nakon slučajnih i neizbježnih nedaća, što je posredovano osjećajima empatije.

Nadalje, efekat se konzistentno odnosi na osobinu moralnosti i nekonzistentno na osobinu pouzdanosti žrtve te je iz studije u studiju pokazano da se ne radi o efektu uzdizanja i pozitivnih osobina nevezanih za moral, kao što su inteligencija, duhovitost i atleticizam (Jordan & Kouchaki, 2021). Žrtve i nemoralnosti i slučajne nesreće percipiraju se nešto pozitivnije od nežrtava u kontekstu osobina nevezanih za moral. Međutim, žrtve nemoralnosti dobijaju još veće uzdizanje u kontekstu moralnih osobina, dok se žrtve slučajne nesreće ne smatraju više moralnim u odnosu na nežrtve. Drugim riječima, iako se žrtve percipiraju kao moralnije, istraživanja ne ukazuju na percepciju povećane inteligencije, duhovitosti ili atletskih sposobnosti u odnosu na nežrtve.

Pored toga, autorice su ispitivale i potencijalni moderacijski efekat rase i/ili spola na efekat moralne žrtve. U Eksperimentu 9, uz klasičnu postavku istraživanja pridodata je i fotografija žrtve u svim uslovima eksperimenta. Pomoću ovih fotografija izvršena je manipulacija rase (kontrastirajući crnce i bijelce) i spola žrtve. Pronađen je glavni efekat statusa (žrtva nasuprot nežrtvi), ali ne i interakcijski efekat statusa i spola, statusa i rase ili statusa, spola i rase. Ispostavilo se da ni rasa ni spol nemaju značajan uticaj na percepciju moralnosti žrtava. Pored toga, u Eksperimentima 1-7, 9 i 13-15, postojalo je variranje i spola žrtve te ni tu nije pokazan značajan efekat spola na percepciju moralnosti. U biti, efekat moralne žrtve pokazao se kao univerzalan fenomen koji prevazilazi ove demografske karakteristike.

Utvrđeno je i da se efekat javlja isključivo kada je priča prepričana u trećem licu, dok se ne javlja konzistentno kada je doživljaj ispričan u prvom licu – kada žrtva sama priča šta joj se dogodilo. U Eksperimentima 5 i 6, autorice su manipulirale u kom je licu ispričan događaj. Eksperimenti su se međusobno razlikovali po tipu nedjela (Eksperiment 5 – materijalna krađa, Eksperiment 6 – nematerijalna krađa – tj. krađa ideje). Bitno je istaći da su obje vrste vinjeta unutar zasebnih eksperimenata sadržavale iste informacije te da su one navođene istim redoslijedom. Jedino što se razlikovalo jeste da je jedna vinjeta bila klasične postavke, dok je druga zauzimala oblik gdje žrtva prijatelju priča događaj. Kao i u ranijim eksperimentima, efekat moralne žrtve se konzistentno javljao u uslovu trećeg lica, ali ne uvijek i u uslovu prvog lica. Kada je u pitanju nematerijalna krađa, efekat se javio i kada je događaj prepričavala žrtva, dok je bio odsutan kada

je u pitanju bila materijalna krađa. Autorice skreću pažnju na to da u vinjeti u uslovu materijalne krađe žrtva nije bila prisutna kada se nedjelo dogodilo, a jeste kada se dogodila krađa ideje. Ovo bi moglo objasniti nedostatak javljanja efekta moralne žrtve – što dodatno implicira da efekat odsustvuje kada postoji prostor za sumnju u valjanost i činjeničnu zasnovanost žrtvinog iskustva. Ovaj nalaz svakako ima značajne implikacije za slučajeve prijavljivanja zločina i može dijelom objasniti zašto ljudi ponekad ne vjeruju žrtvama.

1.1.1. Restorativna pravda

Pravda, prema Rječniku bosanskog jezika, definira se kao "pravica; pravednost; stanje kad svako dobiva ono ni manje ni više nego što mu pripada; pravni proces u kojem se dijeli pravda; nevinost; istina" (Čedić et al., 2007, str. 759). U širem smislu, pravda označava jednako postupanje prema svima, bez obzira na njihove karakteristike. Furby (1986) naglašava da pravda uključuje evaluativnu prosudbu o moralnoj ispravnosti nečije sudbine, sugerirajući da postupanja drugih smatramo pravednima kada su u skladu s određenim standardom moralne ispravnosti.

Socijalni psiholozi, poput Ascha (1959), istražuju nepravdu i pravdu kao ključne faktore u međuljudskim odnosima. Pravda ima kompleksan uticaj na afektivni, kognitivni i bihevioralni aspekt naših odnosa s drugima. Motivacija za pravdom, prema teoriji pravičnosti (Adams & Freedman, 1976), temelji se na principu recipročnosti, gdje se pravda postiže ravnotežom između doprinosa i primanja pojedinaca u određenoj situaciji.

U kontekstu kriminalne pravde, Eglash (1958a, 1958b, 1958c) razlikuje tri vrste pravde: retributivnu, distributivnu i restorativnu. Distributivna pravda naglašava pravednu raspodjelu dobara s fokusom na načelima poput pravičnosti, proporcionalnosti i egalitarizma, često povezujući pravdu s jednakosti (Jost & Kay, 2010). Retributivna pravda, dominantna u krivičnom pravosuđu, usredotočena je na kažnjavanje počinioca u skladu s ozbiljnošću zločina, bez zauzimanja za rehabilitaciju ili prevenciju, već isključivo za odmazdu (Bedau, 1978). S druge strane, restorativna pravda prepoznaje kompleksnost kriminalnih djela i uključuje žrtvu, počinioca i druge svjedoke u proces obnavljanja i rehabilitacije. Cilj joj je obnavljanje narušenih odnosa i integracija počinioca u zajednicu, s naglaskom na izravnoj komunikaciji između žrtve i počinitelja, priznavanju krivice i materijalnoj restituciji (Menkel-Meadow, 2007).

Aktivna uloga žrtve i počinitelja, kao i viktimocentrični pristup, čine restorativnu pravdu u skladu s efektom moralne žrtve i hipotezom restorativne pravde (engl. *Justice Restoration Hypothesis*). Jordan i Kouchaki (2021) tvrde da su nalazi serije studija o efektu moralne žrtve potvrda ove pretpostavke. Prema hipotezi restorativne pravde, drugi ljudi žrtve percipiraju više moralnim iz razloga što im takva percepcija služi kao motivacija za kažnjavanje počinioca i pomaganje žrtvi. Pored toga, hipoteza uključuje i pretpostavku da ljudi kontinuirano dobijaju insentive koji potkrepljuju i ohrabruju ovakvo „restorativno“ ponašanje (Jordan & Kouchaki, 2021). Ukoliko se žrtve nekog zlodjela percipiraju moralnim, onda će postojati izričita motivacija da se njima pomogne a da se kazni onaj ko im je naudilo. Pretpostavka je da ova ponašanja čine dio kontinuiranog ciklusa, gdje osobe ne samo da prepoznaju i uzdižu moralni status žrtava, već dobivaju i socijalne i psihološke podsticaje za restorativne akcije. Ova dinamika percepcija-motivacija-akcija čini proces koji je ključan za razumijevanje načina na koji ljudi reaguju na nepravdu i uspostavljaju pravdu u svojoj socijalnoj okolini.

Ostaje jedno neodgovoreno pitanje, a to je koliko je efekat moralne žrtve perzistentan. Prema objašnjenjima Jordan i Kouchaki (2021), sam razlog zašto se efekat javlja jeste da bi se iznova uspostavila pravda. Prema tome, trebalo bi da efekat nestane kada se pravda zadovolji.

1.1.2. Alternativna objašnjenja

U svom radu, autorice navode i potencijalna alternativna objašnjenja efekta moralne žrtve izuzev hipoteze restorativne pravde, a potom nude i nalaze koji ih opovrgavaju. Prvo potencijalno objašnjenje je efekat moralnog kontrasta koji sugerise da žrtve jednostavno bivaju percipirane moralno superiornijima iz razloga što su u kontrastu sa počiniocima koji su sami po sebi moralno inferiorni. Ovo bi značilo da su striktno zbog počinioca, žrtve procjenjivane više moralnim. Međutim, u studiji u kojoj je ista vinjeta sadržavala počinioca, nežrtvu i žrtvu, prema hipotezi moralnog kontrasta, i žrtve i nežrtve bi trebalo da budu percipirane moralnijima, što nije bio slučaj. Rezultati su pokazali da su jedino žrtve percipirane moralnijima, a ne i nežrtve, što znači da kontrast sa počiniocem nije faktor koji proizvodi efekat moralne žrtve.

Nadalje, drugo moguće alternativno objašnjenje je efekat simpatije i saosjećanja. Prema ovom poimanju, osobe saosjećaju sa žrtvama i zbog toga imaju tendenciju da ih evaluiraju pozitivnije. Očekivalo bi se da ova pozitivna percepcija obuhvati širok spektar osobina, uključujući

i one koje nisu nužno povezane s moralnošću, kao što su društvenost, duhovitost ili atletičnost. Ipak, kao što je već ranije naglašeno, zapažena činjenica je da se veličanje žrtava ograničava isključivo na moralnost i, u nekim slučajevima, pouzdanost (vrline koje se tiču čestitosti i morala). Autorice zaključuju da ovo otkriće ukazuje na to da efekat moralne žrtve nije posljedica generalnog saosjećanja i empatije, već da je usmjerena specifično na moralni karakter žrtve.

Naposljetku, treće potencijalno alternativno objašnjenje je vjerovanje da žrtve generalno imaju tendenciju ka moralnom ponašanju. Ova hipoteza je testirana na način da je od ispitanika zatraženo da procijene vjerovatnoću moralnog (npr. volontiranje) i nemoralnog (npr. tračanje) ponašanja žrtve u budućnosti. U suprotnosti sa ovom hipotezom, žrtve jesu procjenjivane više moralnim u odnosu na nežrtve, ali nije pokazano očekivanje ispitanika da će se žrtve i ubuduće ponašati moralno. Ova kontradiktorna opažanja između trenutne moralne percepcije žrtava i nedostatka očekivanja o njihovom budućem moralnom ponašanju dodatno otkrivaju zamršenost efekta moralne žrtve. Ovaj nalaz nije u skladu sa segmentom samoregulacije unutar tripartitnog modela moralnog karaktera (Cohen & Morse, 2014), o kojem je ranije bilo riječi. Prema ovom modelu, moralna osoba ima generalnu tendenciju da reguliše vlastito ponašanje i teži da čini dobro i izbjegava loše ponašanje. Moguće je da su percepcije moralnosti žrtava više vezane uz trenutne ili prošle događaje nego što ukazuju na generaliziranu predstavu o moralnom ponašanju u budućnosti. Nadalje, postoji i mogućnost da ovaj način ispitivanja anticipacije moralnog ponašanja u budućnosti nije dostatan, uz potrebu za potencijalnim dubljim analizama uvjerenja, hipoteza i osjećaja koje ispitanici imaju o budućim postupcima žrtava.

1.2. Dualna moralnost

Za razliku od restorativne pravde, čija su istraživanja usmjerena na žrtvu i akcije koje podržavaju kompenzaciju za žrtvu, hipoteza dualne moralnosti stavlja veći naglasak na percepciju odnosa između počinioca i žrtve. Moralno pogrešno se definira kao kršenje društvenih normi, pri čemu kršenje normi predstavlja samo jedan aspekt moralne pogrešnosti. Schein i Gray (2017) ističu da negativni afekt igra ključnu ulogu, s posebnim naglaskom na percipiranoj šteti. Ova šteta proizlazi iz dijade koja uključuje svjesnog agenta (A) i ranjivog primaoca (P). Temeljna premisa je da svjesni agent nanosi štetu ranjivom primaocu, oblikujući kognitivnu shemu za posmatranje moralnih prekršaja (K. Gray, Young, et al., 2012). Interpersonalna šteta unutar ove dijade, prototip

za moralnu štetu, služi kao temeljni model za razumijevanje (ne)moralnosti (K. Gray, Waytz, et al., 2012).

Teorija dualne moralnosti (engl. *theory of dyadic morality*) se sastoji od četiri ključne pretpostavke: 1) moralnost uključuje moralnog agenta koji pomaže ili čini štetu moralnom primaocu, 2) moralnost je povezana sa percepcijom uma, 3) moralnost zahtijeva potpunu dijadu, i 4) moralnost zahtijeva dvije različite osobe kao agenta i primaoca (K. Gray & Wegner, 2012).

Prvo načelo teorije dualne moralnosti tiče se moralne dijade. Prema Grayu i Wegneru (2009), moralnost predstavlja socijalnu interakciju između dvije osobe – moralnog agenta (engl. *moral agent*) koji čini nešto dobro ili loše, i moralnog primaoca (engl. *moral patient*) koji je na drugoj strani tih dobrih ili loših djela, nad kime se ta djela čine. Ova moralna agencnost i moralna pasivnost predstavljaju osnov moralne kognicije. Drugim riječima, u kontekstu nemoralnosti, sve instance se percipiraju kao da uključuju agente vrijedne krivice (tj. djela) i žrtve koje pate (tj. posljedice).

Percepcija uma je drugo načelo teorije dualne moralnosti i predstavlja „suštinu moralnosti“ (K. Gray, Young, et al. 2012). Definirajuće dimenzije percepcije uma su kapacitet za djelovanje (engl. *agency*) i kapacitet za doživljavanje (engl. *experience*). Kapacitet za djelovanje je percipirani kapacitet za namjeru i dejstvo (npr. samokontrola, prosudba, komunikacija, mišljenje, pamćenje). S druge strane, kapacitet za doživljavanje predstavlja percipirani kapacitet za osjet, senzacije i osjećaje (npr. glad, strah, bol, užitak, svijest) (K. Gray, Young, et al., 2012). Kapacitet za djelovanje se uobičajeno pripisuje agentima i u vezi je sa moralnom odgovornošću, dok se kapacitet za doživljavanje uobičajeno pripisuje primaocima i povezuje se sa moralnim pravima (Schein & Gray, 2017).

Faktorskom analizom utvrđene su dimenzije (mentalni kapaciteti) dva nadređena kapaciteta. Kapacitet za djelovanje je sačinjen od dimenzija: Samokontrola, Moralnost, Pamćenje, Prepoznavanje emocija, Planiranje, Komunikacija i Mišljenje. Kapacitet za doživljavanje sačinjavaju sljedeće dimenzije: Glad, Strah, Bol, Užitak, Bijes, Čežnja, Ličnost, Svijest, Ponos, Sram i Radost (H. M. Gray et al., 2007). Ljudi neprestano percipiraju umove drugih, a živi ili neživi entitet koji se percipira zauzima određenu poziciju na dvije dimenzije. Shodno tome, objekt percepcije može biti visok na obje dimenzije (npr. odrasli ljudi), nizak na obje dimenzije (npr.

preminuli ljudi, neživi objekti), visok na kapacitetu za doživljavanje i nizak na kapacitetu za djelovanje (npr. djeca, životinje) ili nizak na kapacitetu za doživljavanje i visok na kapacitetu za djelovanje (npr. Bog, Google) (K. Gray, Young, et al., 2012). Ovi mentalni kapaciteti čine temeljni okvir za percepciju uma i igraju ključnu ulogu u procesu procjene moralnosti. U kontekstu žrtava (kao primaoca loših djela od strane zlonamjernih agenata), korisno je razmotriti i termin *kapacitet za trpljenje* u užem smislu kapaciteta za doživljavanje. Termin bi služio kao dodatni faktor međusobne isključivosti u odnosu na agensnost (kapacitet za djelovanje) u svrhu snažnije kategorizacije zlikovaca/počinitelja naspram žrtava/trpilaca.

Treće načelo teorije dualne moralnosti tvrdi da je potpuna dijada, tj. prisutnost svjesnog agenta i ranjivog primaoca, ključna za moralnost. Ova dijada predstavlja mentalni model koji omogućuje procjenu moralnosti, pa se čak i radnje koje ne pokazuju očigledan dijadni obrazac, poput manjih moralnih prekršaja, kategoriziraju kao nemoralne zbog usklađivanja sa širim moralnim okvirom, poznatim kao dijadno kompletiranje (Schein & Gray, 2017). Ova karakteristika omogućuje da se čak i radnje koje možda ne uključuju očiglednu žrtvu percipiraju kao moralno neispravne, zbog pridodavanja moralnih primalaca nepotpunoj moralnoj dijadi.

Četvrto načelo teorije dualne moralnosti naglašava da moralnost zahtijeva dvije različite osobe kao moralnog agenta i moralnog primaoca. Fenomen poznat kao moralna tipizacija sugerira da ljudi imaju tendenciju klasificiranja druge osobe u trajne moralne uloge, gdje je osoba ili moralni agent ili moralni primalac (K. Gray & Wegner, 2012). Ključno je naglasiti da su ove uloge međusobno isključive, što znači da moralni agenti nisu sposobni biti moralni primaoci i obrnuto. Nadalje, moralna tipizacija, po principu implicitnih teorija, podrazumijeva i pretpostavke o karakteristikama i generalnom moralnom karakteru. Ukoliko je neko okarakterisan kao agent, to automatski za sobom povlači i pretpostavke o izraženom kapacitetu za djelovanje (K. Gray, Young, et al. 2012). Shodno tome, ukoliko je neko percipiran kao primalac, postojat će i pretpostavke o izraženom kapacitetu za doživljavanje. Istraživanje Graya i Wegnera (2009) je pokazalo da se heroji i zlikovci (moralni agenti) percipiraju manje sposobnim za patnju (doživljavanje) u odnosu na žrtve i užitnike (moralni primaoci). S tim u vezi, percepcija neosjetljivosti moralnih agenata na bol može dovesti do odobravanja nanošenja štete ne samo zlikovcima, što je očekivano, nego i herojima, za koje bi se inače očekivalo odobravanje nagrađivanja i protivljenje nanošenju štete (K. Gray & Wegner, 2009). Slično tome, istraživanje Weinerja (1980, prema K. Gray & Wegner, 2009)

utvrdilo je da se više pomoći pruža osobama koje su percipirane kao žrtve okolnosti (moralna pasivnost) nego kada su percipirane odgovornim za svoje nevolje (moralna agensnost). S tim u vezi, Gray i Wegner (2011) ističu da nakon moralnog prekršaja, osobe tokom svoje odbrane koriste jednu od dvije strategije: strategiju heroja ili strategiju žrtve. Strategija heroja reprezentira podsjećanje drugih na vlastita prošla dobra djela u cilju sprečavanja okrivljavanja. S istim ciljem, strategija žrtve predstavlja podsjećanje na vlastita prošla loša iskustva i pretrpljenu štetu. Moralna tipizacija nalaže da će strategija žrtve biti efikasnija u izbjegavanju krivice. Uistinu, rezultati istraživanja Graya i Wegnera (2011) pokazuju da strategija žrtve konzistentno smanjuje okrivljavanje, dok strategija heroja čak povećava okrivljavanje, a u najboljem slučaju nema nikakav efekat na stepen osuđivanja i okrivljavanja. Dakle, u nekim slučajevima može postojati benefit od statusa žrtve.

Može se pretpostaviti da će niže stope okrivljavanja za sobom povlačiti i više stope percipirane moralnosti. Teorija dualne moralnosti, nasuprot ili uz hipotezu restorativne pravde, može biti objašnjenje efekta moralne žrtve. Prema tome, žrtve su prema automatizmu okarakterisane kao moralni primaoci što dovodi do davanja više moralnih prava, smanjenje krivice te, posljedično, do moralnog uzdizanja. Moralna tipizacija je trajan proces, a kategorije agenata i primaoca su međusobno isključive. S tim u vezi, uokviravanje žrtava u kategoriju moralnih primaoca podrazumijeva da žrtve nikada neće biti okarakterisane kao agenti te im se neće pripisivati karakteristike agenata, kao što su moralna odgovornost, okrivljavanje i kapacitet za djelovanje. To implicira da, prema teoriji dualne moralnosti i načelu moralne tipizacije, ponovna uspostava pravde neće imati značajnog efekta. Osobe, jednom uokvirene u kategoriju žrtve, tu će i ostati jer je kretanje između kategorija (agent i primalac) otežano ili nije moguće. Dakle, prema teoriji dualne moralnosti, moralno uzdizanje će opstati u slučaju čestite, tj. moralne, žrtve, slično principu halo-efekta.

Uzimajući u obzir sve do sada navedeno, ostaje neodgovoreno pitanje trajnosti efekta moralne žrtve. Drugim riječima, ostaje nejasno da li će efekat moralne žrtve nestati nakon ponovnog uspostavljanja pravde, tj. restorativnih akcija – kažnjavanja počinioca i pomaganja žrtvi, u skladu sa hipotezom restorativne pravde, ili će efekat moralne žrtve opstati i nakon ponovne uspostave pravde, zbog trajnosti i otpornosti moralne tipizacije, u skladu sa teorijom dualne moralnosti. Pored toga, još jedno od područja potencijalnog dodatnog istraživanja jeste uticaj djela

inkongruentnih sa moralnom pasivnošću, koja ukazuju na agensnost, na moralnu tipizaciju i percepciju uma žrtava.

2. Eksperiment 1

2.1. Cilj, problem i hipoteze

2.1.1. Cilj istraživanja

Svrha Eksperimenta 1 bila je izvršiti replikaciju efekta moralne žrtve i na uzorku BHS govornika iz opće populacije. Po uzoru na eksperimentalni dizajn u seriji studija autorica Jordan i Kouchaki (2021), ispitanici su podijeljeni na kontrolnu i eksperimentalnu grupu i skladu s tim su čitali različite vinjete. Eksperiment 1 je iskorišten i za provjeru kognitivne kategorizacije žrtava i nežrtava na dimenzijama kapaciteta za djelovanje i kapaciteta za doživljavanje. Replikacija efekta moralne žrtve u Eksperimentu 1 je služila kao osnova za opravdanost Eksperimenta 2 i Eksperimenta 3.

U skladu s tim, ciljevi Eksperimenta 1 su sljedeći:

1. Replicirati efekat moralne žrtve (tendenciju da se žrtvama u većoj mjeri pripisuju moralne osobine nego nežrtvama) na uzorku BHS govornika
2. Ispitati razlike u kognitivnoj kategorizaciji žrtava i nežrtava, odnosno pripisivanju kapaciteta za djelovanje i kapaciteta za doživljavanje žrtvama i nežrtvama

2.1.2. Problem istraživanja

U skladu sa prethodno navedenim ciljevima, istraživački problemi su sljedeći:

1. Utvrditi razlike u procjeni moralnosti žrtava i nežrtava, odnosno da li postoji statistički značajna razlika u pripisivanju moralnih osobina žrtvama i nežrtvama
2. Utvrditi razlike u kognitivnoj kategorizaciji žrtava i nežrtava, odnosno procjenama kapaciteta za doživljavanje (pasivnosti) i kapaciteta za djelovanje (agencije) žrtava i nežrtava

2.1.3. Hipoteze

U skladu sa prethodno navedenim ciljevima, teorijskim pretpostavkama i empirijskim nalazima, hipoteze testirane u Eksperimentu 1 su sljedeće:

H1.1 Očekuje se statistički značajna razlika u procjeni moralnosti žrtava i nežrtava, pri čemu će žrtve biti procijenjene više moralnim u odnosu na nežrtve.

H1.2 Ne očekuje se statistički značajna razlika u procjeni kapaciteta za doživljavanje (pasivnosti) i procjeni kapaciteta za djelovanje (agencije) žrtava i nežrtava.

2.2. Metodologija istraživanja

2.2.1. Nacrt istraživanja

Ispitanici su nasumično podijeljeni u eksperimentalnu (žrtva) i kontrolnu grupu (nežrtva). U oba uslova ispitanici su čitali vinjetu o žrtvi/nežrtvi, nakon čega su procijenili svoj opći dojam o protagonistu (Jordan & Kouchaki, 2021), te kapacitet za djelovanje i kapacitet za doživljavanje protagoniste (H.M. Gray et al., 2007). Redoslijed čestica je nasumično izmiješan.

2.2.2. Uzorak

U Eksperimentu 1 su učestvovali govornici bosanskog/hrvatskog/srpskog jezika iz opće populacije. Ukupan broj ispitanika iznosio je $N=350$. Prosječna dob ispitanika je 27.3 godine ($SD=9.87$), a raspon dobi ispitanika kreće se od 17 do 71 godinu.

Sociodemografski podaci ispitanika prikazani su u tabelama koje slijede.

Tabela 1

Spol ispitanika

Spol	N=350
Muškarci	83
Žene	261
Osobe koje se nisu željele izjasniti	6

Tabela 2

Država prebivališta ispitanika

Država prebivališta	N=350
Bosna i Hercegovina	310
Hrvatska	16
Srbija	16
Njemačka	3
Mađarska	2
Austrija	2
Španija	1

Tabela 3

Stepen obrazovanja ispitanika

Stepen obrazovanja	N=350
Osnovno obrazovanje	6
Srednje obrazovanje	121
Prvi ciklus visokog obrazovanja	129
Drugi ciklus visokog obrazovanja	79
Treći ciklus visokog obrazovanja	15

Tabela 4

Djelatnost ispitanika

Djelatnost	N=350
Biomedicina i zdravstvo	82
Biotehničke nauke	8
Društvene nauke	143
Humanističke nauke	22
Prirodne nauke	19
Tehničke nauke	48
Umjetnost	24
Ostalo	4

Kao što je prikazano u tabelama, većina ispitanika je ženskog spola (74.6%), sa prebivalištem u Bosni i Hercegovini (88.6%) i završenim prvim ciklusom studija (36.9%) ili srednjom školom (34.6%). Također, što se tiče djelatnosti kojima se bave ispitanici, većina djeluje u polju društvenih nauka (40.9%) i biomedicine i zdravstva (23.4%).

2.2.3. *Instrumenti**Vinjete**Scenarij nežrtve (kontrolni):*

Selma je politički neopredijeljena studentica. Prošle srijede, ona i nekoliko njenih kolega sa fakulteta su učili za zahtjevni predstojeći ispit u zajedničkom dnevnom boravku u Selminom studentskom domu. U jednom trenutku, jedna od Selminih kolegica, Naida, zamolila je da koristi Selmin tablet da nešto pretraži. Kasnije tog dana, Selma se odmarala gledajući film na svom tabletu, a potom je navečer izašla.

Scenarij žrtve (eksperimentalni):

Selma je politički neopredijeljena studentica. Prošle srijede, ona i nekoliko njenih kolega sa fakulteta su učili za zahtjevni predstojeći ispit u zajedničkom dnevnom boravku u Selminom studentskom domu. U jednom trenutku, jedna od Selminih kolegica, Naida, zamolila je da koristi Selmin tablet da nešto pretraži. Kasnije tog dana, Selma se odmarala gledajući film na svom tabletu, a potom je navečer izašla. Te večeri, dok je Selma bila vani, Naida je smislila način kako da provali u njenu sobu. Nakon što je provalila u sobu, ukrala je Selmin tablet. Kada je Selma primijetila da ga nema, bila je jako uzrujana.

Sociodemografski upitnik

Sociodemografski upitnik sadržavao je pitanja o spolu, dobi, mjestu prebivališta, stepenu obrazovanja i djelatnosti kojom se ispitanik bavi.

Procjena generalnog dojma

Po uzoru na istraživanje autorica Jordan i Kouchaki (2021), nakon čitanja vinjete, ispitanici su procjenjivali svoj generalni dojam o protagonistu na dimenzijama moralnosti, pouzdanosti, društvenosti, inteligencije, duhovitosti i atleticizma. Čestice su postavljene u upitnom obliku (npr. *Koliko je Selma inteligentna?, Koliko je Selma duhovita?*), a ispitanici su se izjašnjavali na skali od 1 do 5, pri čemu je 1 – nikako i 5 – krajnje. Cronbach alfa pouzdanost iznosila je 0.89.

Procjena kapaciteta za djelovanje i kapaciteta za doživljavanje

Po uzoru na istraživanje Graya i Wegnera (2011), nakon čitanja vinjete, ispitanici su procjenjivali kapacitet za djelovanje i kapacitet za doživljavanje protagoniste na nivou dimenzija kapaciteta za djelovanje (samokontrola, moralnost, pamćenje, prepoznavanje emocija, planiranje, komunikacija i mišljenje) i kapaciteta za doživljavanje (glad, strah, bol, užitak, bijes, čežnja, ličnost, svijest, ponos, sram i radost). U ovo istraživanje su, za razliku od originalnog istraživanja Graya i Wegnera (2011), bile uključene sve dimenzije faktora doživljavanja i agencije, a ne samo prve tri sa najvišim faktorskim zasićenjima, u svrhu provjere faktorske strukture. Nakon analiza, dobivena je blago drugačija struktura u odnosu na originalnu, a podjela čestica po faktorima se može pronaći u Prilogu 1. Kao u istraživanju Graya i Wegnera (2011), čestice su postavljene u upitnom obliku u relaciji sa prosječnom osobom (npr. *U poređenju sa prosječnom osobom, koliko je Selma sposobna da se osjeća uplašeno ili strašljivo?*), a ispitanici su se izjašnjavali na skali od

1 do 5, pri čemu je 1 – nikako i 5 – krajnje. Cronbach alfa pouzdanosti za konačne dimenzije iznosile su 0.93 za Kapacitet za djelovanje i 0.95 za Kapacitet za doživljavanje.

2.2.4. Postupak

Prikupljanje podataka je provedeno online u januaru 2024. godine, putem *Google Forms* stranice. Kako bi se osigurala randomizacija, dva odvojena upitnika su spojena u jednu poveznicu pomoću internetskog alata *Allocate Monster*. Poveznica je distribuirana putem društvenih mreža, omogućujući nasumičnu dodjelu ispitanika kontrolnom ili eksperimentalnom uslovu. Nakon raspodjele u eksperimentalne uslove, ispitanicima je prvo dana generalna uputa za istraživanje, nakon čega su ispitanici dali online saglasnost za učestvovanje u istraživanju. Zatim su ispitanici popunjavali sociodemografski upitnik i čitali vinjetu, a potom davali procjene generalnog dojma, kapaciteta za djelovanje i kapaciteta za doživljavanje. Bitno je pomenuti da je moralnost mjerena i kao glavna nezavisna varijabla u sklopu generalnog dojma, ali i u sklopu kapaciteta za doživljavanje. Na kraju, ispitanicima je upućena zahvala za učešće u istraživanju.

2.3. Rezultati

Podaci su analizirani pomoću statističkog softvera Jamovi (verzija 2.4; The jamovi project, 2023). Obrada podataka uključivala je ispitivanje deskriptivnih statističkih parametara, t-test na nezavisnim uzorcima i eksploratornu faktorsku analizu.

2.3.1. Deskriptivna statistika

U Tabeli 5 su prikazani deskriptivni podaci zavisnih varijabli (N=350).

Tabela 5

Deskriptivni pokazatelji osnovnih varijabli

Varijabla	M	SD	SE	Min	Max	Sk	SESk	Ku	SEKu	S-W W
Generalni dojam										
Moral	3.75	0.91	0.05	1	5	0.05	0.13	-1.00	0.26	0.84****
Pouzdanost	3.53	0.97	0.05	1	5	-0.04	0.13	-0.41	0.26	0.88****
Društvenost	3.92	0.88	0.05	1	5	-0.28	0.13	-0.60	0.26	0.85****
Inteligencija	3.65	0.89	0.05	1	5	0.13	0.13	-0.69	0.26	0.85****
Duhovitost	3.37	0.93	0.05	1	5	0.22	0.13	-0.13	0.26	0.86****

Atleticizam	3.51	0.89	0.05	1	5	0.19	0.13	-0.39	0.26	0.86***
Kapacitet za djelovanje	24.8	5.48	0.29	10	35	0.41	0.13	-0.53	0.26	0.93***
Pamćenje	3.66	0.85	0.05	1	5	0.27	0.13	-0.77	0.26	0.83***
Samokontrola	3.42	0.97	0.05	1	5	0.04	0.13	-0.37	0.26	0.88***
Komunikacija	3.41	0.95	0.05	1	5	0.21	0.13	-0.42	0.26	0.86***
Prepoznavanje emocija	3.55	0.89	0.05	1	5	0.22	0.13	-0.58	0.26	0.85***
Moralnost	3.54	0.97	0.05	1	5	-0.06	0.13	-0.40	0.26	0.88***
Planiranje	3.57	0.96	0.05	1	5	-0.18	0.13	-0.14	0.26	0.87***
Mišljenje	3.66	0.95	0.05	1	5	-0.12	0.13	-0.40	0.26	0.86***
Kapacitet za doživljavanje	39.1	8.37	0.45	19	55	0.48	0.13	-0.60	0.26	0.92***
Glad	3.54	0.99	0.05	1	5	0.11	0.13	-0.77	0.26	0.86***
Svijest	3.52	0.95	0.05	1	5	0.04	0.13	-0.37	0.26	0.87***
Sram	3.53	0.95	0.05	1	5	0.01	0.13	-0.23	0.26	0.85***
Ponos	3.58	0.88	0.05	1	5	0.29	0.13	-0.69	0.26	0.84***
Bol	3.64	0.95	0.05	1	5	0.11	0.13	-0.87	0.26	0.85***
Strah	3.53	0.97	0.05	1	5	0.18	0.13	-0.75	0.26	0.86***
Užitak	3.67	0.93	0.05	1	5	0.05	0.13	-0.72	0.26	0.85***
Radost	3.69	0.91	0.05	1	5	0.00	0.13	-0.62	0.26	0.85***
Ličnost	3.49	0.96	0.05	1	5	0.08	0.13	-0.35	0.26	0.86***
Čežnja	3.57	0.90	0.05	1	5	0.20	0.13	-0.51	0.26	0.84***
Bijes	3.28	1.03	0.05	1	5	0.07	0.13	-0.24	0.26	0.88***

*SE – Standardna pogreška aritmetičke sredine; Sk – skjunis; SESk – standardna pogreška skjunisa; Ku – kurtosis; SEKu – standardna pogreška kurtosisa; S-W W – Shapiro-Wilk W test normalnosti distribucije; *** $p < 0.001$*

Deskriptivna statistika pokazuje da ispitanici na svim dimenzijama daju u prosjeku umjerene (3 – umjereno) do blago iznadprosječne (4 – poprilično mnogo) procjene, a pritom se aritmetičke sredine kreću od $M=3.28$ za Bijes do $M=3.92$ za Društenost na skali od 1 do 5. Date su i iznadprosječne procjene Kapaciteta za djelovanje ($M=24.81$, $SD=5.48$) sa minimalnim

ostvarenim rezultatom od 10 i maksimalnim od 35, ali i Kapaciteta za doživljavanje ($M=39.05$, $SD=8.37$) sa minimalnim ostvarenim rezultatom od 19 i maksimalnim od 55. Vrijednosti skjunisa za većinu varijabli su blizu nule, s rasponom od -0.28 za Društvenost do 0.48 za Kapacitet za doživljavanje što sugerirše da su distribucije prilično simetrične. Vrijednosti kurtozisa u rasponu su od -1.00 za Moral do -0.13 za Duhovitost, što ukazuje na blagu i zanemarljivu platokurtičnost. Rezultati Shapiro-Wilkovog testa su značajni što sugerirše da distribucije odstupaju od normalnosti. Međutim, prema Curranu i Westu (1996), vrijednosti skjunisa unutar okvira -2 i 2 te kurtozisa unutar -7 i 7 ukazuju na normalnost distribucije. S obzirom na to da su se vrijednosti skjunisa i kurtozisa svih varijabli kretale u ovim granicama, primijenjena je parametrijska statistika.

2.3.2. *Provjera faktorske strukture varijabli mentalnih kapaciteta*

Pored glavnih analiza, prethodno je u svrhu provjere faktorske strukture varijabli mentalnih kapaciteta, sprovedena i eksploratorna faktorska analiza uz *direct oblimin* rotaciju. Kaiser-Meyer-Olkin mjera adekvatnosti uzorkovanja (0.953) i Bartlettov test sfericiteta [$5765(153)$, $p<0.001$] ukazuju na prikladnost podataka za faktorsku analizu. Korištena je metoda paralelne analize (O'Connor, 2000) što je rezultiralo ekstrakcijom tri faktora. Međutim, treći faktor je isključen iz dalje analize iz nekoliko razloga. Prvenstveno, treći faktor imao je samo dva značajna zasićenja ($\lambda>0.3$), što je ispod opšteprihvaćenog minimuma od tri zasićenja kako bi se faktor smatrao stabilnim i interpretabilnim (Hair et al., 2010). Pored toga, varijable kojima je ovaj faktor saturiran, imale su veća dvostruka zasićenja na drugim faktorima, što ukazuje na to da treći faktor ipak ne predstavlja jedinstvenu latentnu dimenziju. Povrh svega, održavanje trećeg faktora također nije sukladno s postojećom literaturom. Uzevši sve u obzir, usvojeno je dvofaktorsko rješenje prema originalnoj studiji H.M Gray i sar. (2007), sa faktorima Kapacitet za doživljavanje i Kapacitet za djelovanje. Primijećene su određene razlike u pozicioniranju određenih čestica unutar dva faktora u odnosu na studiju H.M. Gray i sar. (2007). Prvo, čestica Moralnosti u sadašnjoj studiji više zasićuje prvi faktor (Kapacitet za doživljavanje). Drugo, čestice Svijesti i Gladi više zasićuju drugi faktor (Kapacitet za djelovanje). Nadalje, čestica Glad je izostavljena iz daljih analiza.¹ Odluka o njenom izostavljanju se temelji na činjenici da glad nije relevantna za procjenu kapaciteta za

¹ Rezultati statističkih analiza ostaju isti i kada se uključi čestica Glad, što potvrđuje da njeno zadržavanje nije neophodno. U tom smislu, isključivanje ove čestice omogućava fokusiranje na one aspekte koji su direktno povezani sa Kapacitetom za djelovanje.

djelovanje. Ovaj kapacitet se odnosi na sposobnost pojedinca da poduzima radnje i donosi odluke koje su ključne za određeni ishod. Osjet gladi, iako značajan u drugim kontekstima, ne doprinosi razumijevanju ili mjerenju ove specifične sposobnosti.

Tabela 6

Rotirana matrica faktorskog obrasca varijabli mentalnih kapaciteta

	Faktor			Unikvitet
	1	2	3	
Užitak	0.923	-0.079	0.054	0.249
Bol	0.846	0.041	0.034	0.220
Radost	0.823	-0.032	0.231	0.280
Čežnja	0.822	0.023	0.020	0.291
Strah	0.795	0.072	-0.247	0.249
Ličnost	0.667	0.133	0.068	0.379
Bijes	0.653	0.007	-0.352	0.484
Sram	0.633	0.229	-0.101	0.321
Moralnost	0.581	0.290	0.035	0.298
Ponos	0.561	0.299	-0.010	0.327
Samokontrola	-0.124	0.938	0.040	0.283
Pamćenje	0.095	0.738	-0.101	0.345
Svijest	0.132	0.707	0.046	0.320
Glad	0.126	0.643	-0.262	0.425
Planiranje	0.201	0.588	0.228	0.326
Komunikacija	0.292	0.579	-0.018	0.308
Mišljenje	0.300	0.473	0.414	0.208
Prepoznavanje emocija	0.407	0.420	0.150	0.330

Napomena. Korištena metoda ekstrakcije je metoda minimalnih reziduala u kombinaciji sa *direct oblimin* rotacijom.

Uzevši u obzir prethodno navedeno, percepcija uma i moralna tipizacija na uzorku BHS govornika uključuju faktor *Kapacitet za djelovanje* i faktor *Kapacitet za doživljavanje*. Kapacitet za djelovanje sadrži sljedeće dimenzije: *Samokontrola*, *Pamćenje*, *Svijest*, *Planiranje*, *Komunikacija*, *Mišljenje* i *Prepoznavanje emocija*. Ovaj faktor se odnosi na kognitivne i

egzekutivne funkcije povezane sa aktivnim sudjelovanjem u okolini. Osobe procijenjene sposobnim za djelovanje mogu imati razvijene vještine samokontrole, planiranja i komunikacije te su svjesnije i angažovane u svojoj okolini.

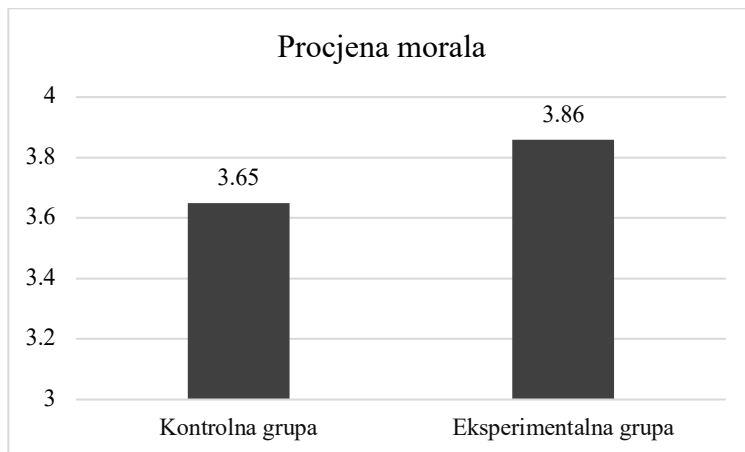
Kapacitet za doživljavanje sačinjavaju sljedeće dimenzije: *Užitak, Bol, Radost, Čežnja, Strah, Ličnost, Bijes, Sram, Moralnost* i *Ponos*. Ovaj faktor obuhvata procjene na dimenzijama emocionalnosti i sposobnosti vezanih uz introspekciju i iskustvo. Osobe procijenjene sposobnim za doživljavanje osjetljive su na svoja emocionalna stanja, sposobne su dublje razumjeti i pratiti vlastite emocije i moralni kodeks.

2.3.3. Razlike u procjenama između grupa

U svrhu provjere replikacije efekta moralne žrtve na našem uzorku, sproveden je t-test na nezavisnim uzorcima, uz značajne rezultate prikazane na slikama u nastavku, dok su svi rezultati prikazani u Tabeli 8.

Slika 1

Procjena moralnosti u funkciji eksperimentalnog uslova

Eksperimentalna grupa ($M=3.86$, $SD=0.90$) u odnosu na kontrolnu grupu ($M=3.65$, $SD=0.91$), procjenjivala je žrtvu statistički značajno moralnijom, $t(348)=2.18$, $p=0.03$ (Slika 1). Ovaj nalaz predstavlja dokaz o replikaciji efekta moralne žrtve i direktnu potvrdu prve hipoteze, odnosno hipoteze o restorativnoj pravdi.

Pored toga, eksperimentalna grupa ($M = 3.40$, $SD = 0.95$) u odnosu na kontrolnu grupu ($M = 3.65$, $SD = 0.93$), procjenjivala je žrtvu statistički značajno manje sposobnom za svijest, $t(348) = -2.51$, $p = 0.012$ (Tabela 7). Slično tome, eksperimentalna grupa ($M = 3.64$, $SD = 0.94$) u odnosu na kontrolnu grupu ($M = 3.42$, $SD = 0.99$) također je procjenjivala žrtvu statistički značajno sposobnijom za strah, $t(348) = 2.21$, $p = 0.027$ (Tabela 7). Iako je procjena žrtve manje sposobnom za svijest, a više sposobnom za strah, u skladu sa alternativnom hipotezom o moralnoj tipizaciji žrtava, razlike u očekivanom smjeru zabilježene su samo na ove dvije dimenzije. Na ostalim procjenama nije postojala statistički značajna razlika između kontrolne i eksperimentalne grupe, kako je prikazano u Tabeli 7.

Tabela 7

Razlike u aritmetičkim sredinama procjena na nivou varijabli između grupa

Varijabla	Eksperimentalna grupa		Kontrolna grupa		$t(358)$	p	Cohenov d
	M	SD	M	SD			
Pouzdanost	3.49	.94	3.58	1.00	-.836	.404	-.089
Društvenost	3.91	.89	3.93	.86	-.224	.823	-.024
Inteligencija	3.59	.89	3.72	.89	-1.419	.157	-.152
Duhovitost	3.28	.94	3.46	.91	-1.758	.080	-.188
Atleticizam	3.47	.89	3.55	.89	-.849	.397	-.091
Kapacitet za doživljavanje	35.83	7.81	35.21	7.80	.739	.461	.008
Strah	3.64	.93	3.42	.99	2.214	.027	.237
Čežnja	3.57	.93	3.57	.86	.043	.966	.005
Užitak	3.67	.94	3.66	.92	.134	.894	.014
Sram	3.60	.95	3.46	.95	1.458	.146	.156
Bijes	3.38	.99	3.18	1.06	1.820	.070	.195
Bol	3.72	.98	3.57	.90	1.496	.136	.160
Radost	3.66	.95	3.73	.87	-.692	.489	-.074
Ponos	3.56	.89	3.59	.86	-.263	.793	-.028
Ličnost	3.44	.91	3.55	1.00	-1.116	.265	-.119

Moralnost	3.58	.97	3.50	.96	.763	.446	.082
Kapacitet za djelovanje	24.40	5.49	25.19	5.46	-1.350	.178	-.144
Samokontrola	3.37	.95	3.46	1.00	-.860	.391	-.092
Mišljenje	3.59	.99	3.73	.91	-1.446	.149	-.155
Planiranje	3.56	.95	3.59	.96	-.296	.768	-.032
Svijest	3.40	.95	3.65	.93	-2.514	.012	-.269
Pamćenje	3.64	.89	3.67	.81	-.290	.772	-.031
Prepoznavanje emocija	3.49	.91	3.61	.87	-1.209	.228	-.129
Komunikacija	3.35	.97	3.48	.93	-1.280	.201	-.137

2.4. Diskusija

Eksperiment 1 je dizajniran kao replikacija eksperimentalnog dizajna Jordan i Kouchaki (2021) u svrhu provjere replikacije efekta moralne žrtve i na uzorku govornika BHS jezika iz generalne populacije. Pored toga, cilj je bio ispitati i razlike u kognitivnim kategorizacijama žrtava i nežrtava. Rezultati Eksperimenta 1 pružaju uvid u moralne prosudbe i atribucije mentalnih sposobnosti kao odgovor na scenarije koji uključuju žrtvu ili nežrtvu.

Prvom hipotezom (hipoteza o restorativnoj pravdi) je predviđena statistički značajna razlika u procjeni moralnosti žrtava i nežrtava, pri čemu se očekivalo da će žrtve biti percipirane moralnijima. Nalazi podupiru ovu hipotezu, ukazujući na replikaciju efekta moralne žrtve u uzorku govornika BHS jezika. Ovo je u skladu s prethodnim istraživanjem Jordan i Kouchaki (2021) i predstavlja međukulturalnu dosljednost u tendenciji moralnog rezonovanja.

Druga hipoteza (hipoteza o moralnoj tipizaciji) predviđala je razlike u kognitivnoj kategorizaciji žrtava i nežrtava, posebno u pogledu kapaciteta za djelovanje i kapaciteta za doživljavanje. U skladu s očekivanjima, nije bilo statistički značajne razlike u procjeni kapaciteta za doživljavanje (pasivnosti) i kapaciteta za djelovanje (agensnosti) žrtava i nežrtava između kontrolne i eksperimentalne grupe. Ovo otkriće dovodi u pitanje ideju K. Graya i Wegnera (2009) da su moralne prosudbe povezane s različitim kognitivnim kategorizacijama agenata i primaoca. Nedostatak značajnih razlika u percepciji kapaciteta za djelovanje i kapaciteta za doživljavanje

između dviju skupina implicira da se ispitanici nisu razlikovali u moralnim prosudbama na temelju ovih kognitivnih dimenzija. Moguće je da se eksperimentalna manipulacija više usredotočila na emocionalne aspekte povezane s moralom, zasjenjujući razmatranja kognitivnih sposobnosti. Međutim, iako su razlike na nivou kapaciteta neznčajne, postoji razlika u pojedinim specifičnim domenama. Žrtve su procijenjene značajno manje sposobnim za svijest, što spada pod kapacitet za djelovanje, u odnosu na nežrtve, što indicira da su žrtve percipirane manje sposobnim za namjerne, kognitivne ili procese donošenja odluka. Tendencija da se žrtvama pripíše manji stepen agensnosti ili aktivnog angažmana u skladu je s tradicionalnim narativima o žrtvama, gdje se pojedinci koji su bili povrijeđeni često prikazuju kao pasivni i bez kontrole nad svojim okolnostima (Mueller, 2017). To može proizilaziti iz kognitivne pristrasnosti koja povezuje stradalništvo sa smanjenom sposobnošću aktivnog uticaja ili oblikovanja događaja oko sebe. S druge strane, žrtve su procijenjene značajno više sposobnim za strah, što spada pod kapacitet za doživljavanje, u odnosu na nežrtve. Percepcija veće osjetljivosti na podražaje koje izazivaju strah čini emocionalnu ranjivost žrtava salijentnijom. Drugim riječima, ovakva percepcija stavlja naglasak na emocionalne i iskustvene aspekte stradalništva. Ovakav nalaz u skladu je s idejom da se žrtve, naročito u emocionalno nabijenim situacijama – npr. one u kojima one stradaju, doživljavaju emocionalnijim i, posljedično, sposobnijim za strah, te se od njih i očekuju takve reakcije (Van Doorn & Koster, 2019).

Sprovedena je i eksploratorna faktorska analiza nad česticama percepcije uma uključenih u prosudbe o sposobnostima žrtava. Analiza je rezultirala dvofaktorskim rješenjem koje se sastoji od faktora Kapacitet za doživljavanje i Kapacitet za djelovanje. Ova faktorska struktura blisko je usklađena empirijskim nalazima i konceptualnom okviru predloženim od strane H.M. Gray i sar. (2007) uz nekoliko razlika. Prvi faktor, Kapacitet za doživljavanje, predstavlja evaluativnu dimenziju koja se tiče emocionalnih i subjektivnih iskustava, a prvenstveno mogućnošću doživljavanja takvih iskustava. Dakle, ova dimenzija percepcije uma odražava mjeru u kojoj osoba može doživjeti osjete i emocije, ugodne i neugodne, i sudjelovati u takvim senzornim iskustvima. U kontekstu viktimizacije, uzdizanje na kapacitetu za doživljavanje može dovesti do povećane empatije i razumijevanja emocionalnog uticaja štete ili nepravde (K. Gray & Wegner, 2011). Drugi ekstrahovani faktor jeste Kapacitet za djelovanje koji predstavlja percipiranu agensnost i autonomiju pojedinca. Uključuje prosudbe o sposobnosti donošenja odluka, kontrole nad svojim okolnostima i namjernog djelovanja. S obzirom na to da žrtve spadaju u kategoriju moralnih

primalaca, a njima opozitna dimenzija jeste kapacitet za djelovanje, žrtve se percipiraju manje agensnim (K. Gray & Wegner, 2009). Razlika u faktorskoj strukturi ovog istraživanja i studije H.M. Gray i sar. (2007) uočava se u pozicioniranju određenih domena unutar faktora. U ovom istraživanju Svijest je supsumirana pod Kapacitet za djelovanje, a Moralnost pod Kapacitet za doživljavanje.

Pozicioniranje Svijesti unutar Kapaciteta za djelovanje može biti objašnjeno fokusiranjem na voljne i namjerne aspekte svijesti u našem uzorku. Svijest je, dakle, percipirana kognitivnim procesom koji prethodi i vodi promišljene radnje, donošenje odluka i druge procese namjernog djelovanja. Ovaj nalaz u skladu je sa prethodnim poimanjima povezanosti svijesti i agensnosti. Mascolo i Kallio (2019) bavili su se dvjema suprotnim shvatanjima čovjekove prirode – da je svjesni agent, ali i da je biološki organizam sastavljen od fizičke tvari. U modelu svjesne agensnosti istaknuta je posrednička uloga svijesti u odnosu neuralnih mreža i akcija/djelovanja. Na taj način, svijest igra ulogu facilitatora namjernih akcija usmjeravajući konstrukciju novih odgovara na zahtjeve okoline (Mascolo & Kallio, 2019). Svijest omogućuje namjerne i na cilj usmjerene akcije, te ne predstavlja autonoman i determinističan faktor, što je karakteristika koju dijeli sa drugim domenama kapaciteta za djelovanje. Slično tome, Liu (2024) navodi da je svijest usko povezana sa sposobnošću djelovanja, što se očitava i u svakodnevnim shvatanjima dva pojma. Za primjer uzima komatozne pacijente koji se karakterišu minimalno sposobnim za djelovanje. Prema Liu (2024), agensnost je temeljena na stanju svijesti, jer sve čega je pojedinac svjestan može biti potencijalni razlog za djelovanje, kontrolu ili iskazivanje moći.

Nadalje, pozicioniranjem Moralnosti unutar Kapaciteta za doživljavanje ističe se subjektivna i individualizirana priroda moralnih iskustava. Moralnost, sama po sebi, često izaziva emocionalne reakcije poput empatije, krivnje ili moralnog bijesa. U našem uzorku, postoji mogućnost da je Moralnost percipirana u kontekstu moralnih emocija, za koje je već poznato da su temelj moralnosti, te i poveznica između moralnih vrijednosti i moralnog ponašanja (Tangney et al., 2007), što objašnjava ovakvo tumačenje. Ovaj nalaz podupire i koncept moralnog iskustva koji se može nalaziti u osnovi doživljajnog aspekta moralnosti. Moralno iskustvo definisano je kao osjećaj pojedinca o tome da li se vrijednosti koje su njemu važne poštuju ili ne poštuju u svakodnevnom životu (Hunt & Carnevale, 2011). Ovaj pristup dodatno naglašava da moralnost nije samo apstraktni skup pravila, već duboko ukorijenjen emocionalni doživljaj koji oblikuje

individualni moralni svjetonazor i koji je povezan sa svakodnevnim iskustvima pojedinca. U biti, činjenica da Moralnost više zasićuje Kapacitet za doživljavanje u skladu je i sa nalazima Jordan i Kouchaki (2021). Efekat moralne žrtve predstavlja tendenciju moralne elevacije žrtava, a prema K. Grayu i Wegneru (2009), elevacija kapaciteta za doživljavanje rezervisana je za moralne primaocce, tj. žrtve, što dodatno potvrđuje da moralnost spada pod kapacitet za doživljavanje.

Uzevši u obzir sve prethodno izneseno, nalazi Eksperimenta 1 više idu u prilog hipotezi restorativne pravde u odnosu na teoriju dualne moralnosti. Nije zabilježena tendencija moralne tipizacije kod ispitanika. Drugim riječima, nije postojala statistički značajna razlika u procjenjivanju kapaciteta za doživljavanje i kapaciteta za djelovanje između kontrolne i eksperimentalne grupe, neovisno o tome da li su kapaciteti formulisani kao linearne kombinacije domena prema H.M. Gray i sar. (2007) ili prema eksploratornoj faktorskoj analizi ovog istraživanja. Žrtve i nežrtve su procijenjene jednako sposobnim za aktivnosti kao što su planiranje, mišljenje i pamćenje, ali i za stanja kao što su užitak, bol i radost. Ovaj nalaz u suprotnosti je sa načelom moralne tipizacije u okviru teorije dualne moralnosti, koje pretpostavlja da će moralni primaoci, u ovom slučaju žrtve, biti percipirani sposobnijim za kapacitet za doživljavanje i manje sposobnim za kapacitet za djelovanje.

Praktične implikacije provedene studije se ogledaju prvenstveno u replikaciji efekta moralne žrtve i na uzorku u drugačijem kulturološkom kontekstu. Korisnost se ogleda i u replikaciji kapaciteta za doživljavanje i kapaciteta za djelovanje kao dvije dimenzije percepcije uma i, posljedično, moralne tipizacije. Potvrda ova dva fenomena predstavlja i praktičnu opravdanost za sprovođenje Eksperimenta 2 i Eksperimenta 3.

Važno je istraći nedostatke ove studije. Pored spolne i dobne nereprezentativnosti te online načina prikupljanja podataka, nedostatak ostaje isti kao u studijama Jordan i Kouchaki (2021). Nije provjerena trajnost efekta moralne žrtve niti određene specifikacije vezane za ponašanje žrtve prije ili poslije incidenta što bi moglo uticati na moralnu percepciju. Ovim pitanjima bavit će se Eksperiment 2.

Preporuka za buduća istraživanja bi se prvenstveno odnosila na prethodno pomenute nedostatke ovog istraživanja. Bilo bi korisno eksperiment provesti na spolno i dobno reprezentativnijem i uopšteno heterogenijem uzorku, kako bi se dobio uvid u generalizabilnije

rezultate. Pored toga, bilo bi poželjno istraživanje sprovesti u laboratorijskim uslovima kako bi se osigurali jednaki uslovi, pravilna randomizacija i eliminacija potencijalnih kontekstualnih konfundirajućih varijabli. Nadalje, potrebno je provjeriti repliciranje efekta moralne žrtve i na drugim tipovima nedjela, potencijalno varirati ozbiljnost ili njihovu štetnost po žrtvu kako bi se ustanovio prag stradalništva potreban za moralno uzdizanje žrtve. Također, korisno bi bilo ispitati i povezanost tendencije moralnog uzdizanja naspram okrivljavanju žrtve sa pojedinim individualnim karakteristikama. Primjerice, postoje nalazi o povezanosti tendencije okrivljavanja žrtve sa mračnim crtama ličnosti i moralnim dezangažmanom (Pina et al., 2021), benevolentnim seksizmom (Masser et al., 2009) te konzervativizmom (Rosewood & Hammond, 2023). Na taj način, bilo bi smisleno ispitati povezanost ovih i sličnih varijabli i sa tendencijom moralne elevacije žrtava.

2.5. Zaključak

Eksperiment 1 je osmišljen kao replikacija klasične eksperimentalne postavke studije Jordan i Kouchaki (2021) uz dodatnu provjeru faktorske strukture percepcije uma dobivenih u studiji H.M. Gray i sar. (2007).

U skladu sa rezultatima, zaključci su sljedeći:

1. Repliciran je efekat moralne žrtve i na uzorku govornika BHS jezika iz opšte populacije. Dakle, postoji tendencija procjenjivanja žrtava moralnijim u odnosu na nežrtve.
2. Nije dobivena moralna tipizacija žrtava ka kapacitetu za doživljavanje, tj. žrtve nisu procjenjivane značajno sposobnijim za doživljavanje u odnosu na nežrtve. Međutim, na nivou domena, procjenjivane su značajno sposobnijim za strah i značajno manje sposobnim za svijest.

3. Eksperiment 2

3.1. Cilj, problem i hipoteze

3.1.1. Cilj istraživanja

Svrha drugog eksperimenta je bila preciznije testirati hipotezu restorativne pravde. Prema Jordan i Kouchaki (2021), razlog javljanja efekta moralne žrtve jeste poticanje povrata pravde

pomaganjem žrtvi i kažnjavanjem počinioca. Ukoliko je hipoteza tačna, nakon povrata pravde efekat bi trebao nestati. Dodatno, ispitana je i moralna tipizacija žrtava koje iskazuju agensnost (aktivne žrtve) i žrtava koje iskazuju pasivnost (pasivne žrtve) tokom procesa povrata pravde. U slučaju održivosti hipoteze dualne moralnosti, koja nije potvrđena u Eksperimentu 1, moralna tipizacija bi trebala biti nepromijenjena i nakon povrata pravde.

U skladu s tim, ciljevi Eksperimenta 2 su sljedeći:

1. Ispitati razlike u moralnosti aktivne i pasivne žrtve u funkciji restoracije pravde
2. Ispitati uticaj restorativne pravde na moralnu tipizaciju žrtve

3.1.2. Problem istraživanja

U skladu sa prethodno navedenim ciljevima, istraživački problemi su sljedeći:

1. Utvrditi razlike u procjeni moralnosti žrtava u ulozi aktivne i pasivne žrtve u funkciji restoracije pravde
2. Utvrditi razlike u procjenama kapaciteta za doživljavanje (pasivnosti) i kapaciteta za djelovanje (agensnosti) aktivnih i pasivnih žrtava u funkciji restoracije pravde

3.1.3. Hipoteze

U skladu sa hipotezom restorativne pravde, postavljene su sljedeće hipoteze:

H1.1 Ne očekuje se statistički značajna razlika u procjeni moralnosti između kontrolne grupe i dvije (aktivna i pasivna žrtva) eksperimentalne grupe u funkciji restoracije pravde.

Alternativno, ukoliko bi hipoteza o moralnoj tipizaciji bila validna, očekivano bi bilo da značajna razlika postoji i nakon restoracije pravde, pri čemu bi pasivne žrtve zbog salijentnog kapaciteta za trpljenje bile procjenjivane više moralnim od aktivnih žrtava kod kojih je salijentan kapacitet za djelovanje i kontrolne grupe.

H1.2 Ne očekuje se statistički značajna razlika u procjeni kapaciteta za doživljavanje između kontrolne grupe i dvije (aktivna i pasivna žrtva) eksperimentalne grupe.

Alternativno, u skladu sa hipotezom o dualnoj moralnosti, očekivano bi bilo postojanje statistički značajne razlike na dimenziji kapaciteta za doživljavanje i nakon restoracije pravde, pri čemu bi kod pasivnih žrtava kapacitet doživljavanja bio procijenjen višim u odnosu na aktivne žrtve i kontrolnu grupu.

H1.3 Ne očekuje se statistički značajna razlika u procjeni kapaciteta za djelovanje između kontrolne grupe i dvije (aktivna i pasivna žrtva) eksperimentalne grupe.

Alternativno, u skladu sa hipotezom dualne moralnosti, očekivana bi bila razlika u suprotnom smjeru, odnosno procjena većeg kapaciteta za djelovanje aktivne žrtve naspram pasivne žrtve i kontrolne grupe.

3.2. Metodologija istraživanja

3.2.1. Nacrt istraživanja

Nacrt eksperimenta obuhvatio je dvije eksperimentalne (aktivna i pasivna žrtva) i kontrolnu grupu, pri čemu su ispitanici randomizovani u jedan od eksperimentalnih uslova. U sva tri uslova ispitanici su ispunjavali skalu stavova o pravednosti svijeta, a potom čitali vinjetu, nakon čega su procijenili svoj opći dojam o protagonistu te kapacitet za djelovanje i kapacitet za doživljavanje protagoniste na nivou dimenzija, kao u Eksperimentu 1. Redoslijed čestica je bio nasumičan.

3.2.2. Uzorak

U Eksperimentu 2 su učestvovali studenti prvog, drugog i trećeg ciklusa u Bosni i Hercegovini. Ukupan broj ispitanika iznosio je $N=223$. Prosječna dob iznosila je $M=21.8$ godina ($SD=2.42$) uz raspon dobi od 19 do 40 godina. Sociodemografski podaci ispitanika prikazani su u tabelama koje slijede.

Tabela 8
Spol ispitanika

Spol	N=223
Muškarci	49
Žene	173

Osobe koje se nisu željele izjasniti

1

Tabela 9

Djelatnost ispitanika

Djelatnost	N=223
Biomedicina i zdravstvo	12
Biotehničke nauke	1
Društvene nauke	137
Humanističke nauke	37
Prirodne nauke	7
Tehničke nauke	6
Umjetnost	20
Ostalo	3

Tabela 10

Ciklus studija

Spol	N=223
Prvi ciklus	151
Drugi ciklus	65
Treći ciklus	7

Uzorak su pretežno sačinjavale žene (77.6%). Pored toga, za većinu ispitanika, studij je pripadao grupaciji društvenih nauka (61.4%). Većina ispitanika nalazi se na prvom ciklusu studija (67.7%). Svi ispitanici studiraju u Bosni i Hercegovini.

3.2.3. Instrumenti

Vinjete

Scenarij nežrtve bio je identičan kontrolnom scenariju u Eksperimentu 1.

Scenarij aktivne žrtve:

Selma je politički neopredijeljena studentica. Prošle srijede, ona i nekoliko njenih kolega sa fakulteta su spremali zahtjevan ispit u zajedničkom dnevnom boravku u Selminom studentskom domu. U jednom trenutku, jedna od Selminih kolegica, Naida, zamolila je da koristi Selmin tablet da nešto pretraži. Kasnije tog dana, Selma se odmarala gledajući film na svom tabletu, a potom je navečer izašla. Tokom večeri, dok je Selma bila vani, Naida je smislila način kako da provali u njenu sobu. Nakon što je provalila u sobu, ukrala je Selmin tablet. Kada je Selma primijetila da ga nema, bila je jako uzrujana. Odlučuje da uzme stvari u svoje ruke. Ona prikupi sve dokaze o krađi i počinocu. Jedne večeri, odluči provaliti u Naidinu sobu i ukrade joj telefon, kako bi i Naida osjetila isti osjećaj gubitka.

Scenarij pasivne žrtve:

Selma je politički neopredijeljena studentica. Prošle srijede, ona i nekoliko njenih kolega sa fakulteta su spremali zahtjevan ispit u zajedničkom dnevnom boravku u Selminom studentskom domu. U jednom trenutku, jedna od Selminih kolegica, Naida, zamolila je da koristi Selmin tablet da nešto pretraži. Kasnije tog dana, Selma se odmarala gledajući film na svom tabletu, a potom je navečer izašla. Tokom večeri, dok je Selma bila vani, Naida je smislila način kako da provali u njenu sobu. Nakon što je provalila u sobu, ukrala je Selmin tablet. Kada je Selma primijetila da ga nema, bila je jako uzrujana. Odluči se povjeriti Lamiji, svojoj prijateljici. Lamija prikupi sve dokaze o krađi, te Naidu prijavi nadležnim organima što osigura da se Naida kazni i ukradeni tablet vrati Selmi.

Sociodemografski upitnik

Sociodemografski upitnik sadržavao je pitanja o spolu, dobi, mjestu prebivališta, stepenu obrazovanja i djelatnosti kojom se ispitanik bavi.

Skala vjerovanja u nepravednost svijeta

Vjerovanje u nepravednost svijeta uvedeno je u istraživanje kao kovarijat za provjeru moderacijskog efekta. Pretpostavka je da povrat pravde ne bi imao uticaj kod ljudi sa niskim vjerovanjem u nepravednost svijeta, dok bi kod ljudi sa izraženim ovakvim vjerovanjem efekat moralne žrtve trebao biti smanjen. Konstrukt je mjeran Skalom vjerovanja u nepravednost svijeta (VUNS; Ćubela Adorić, 2012; Prilog 1) koja sadrži deset općenitih tvrdnji koje izražavaju osnovno uvjerenje da je svijet u kojem živimo nepravedan (npr. *Moje mi iskustvo govori da nema pravde*). Svoje (ne)slaganje s pojedinim tvrdnjama ispitanik procjenjuje na skali od šest stepeni (1 - izrazito se ne slažem, 6 - izrazito se slažem). U skladu s tim, teoretski raspon rezultata je između 10 i 60, pri čemu veći rezultat upućuje na izraženije vjerovanje u temeljnu nepravednost svijeta u kojem živimo. Cronbach alfa pouzdanost skale iznosila je 0.88.

Procjena generalnog dojma

Kao u Eksperimentu 1, nakon čitanja vinjete, ispitanici su procjenjivali moralnost, pouzdanost, društvenost, inteligenciju, duhovitost i atleticizam protagoniste. Čestice su postavljene u upitnom obliku (npr. *Koliko je Selma inteligentna?*) a ispitanici su se izjašnjavali na skali od 1 do 9, pri čemu je 1 – nikako, 5 – umjereno i 9 – krajnje. Cronbach alfa pouzdanost iznosila je 0.83.

Procjena kapaciteta za djelovanje i kapaciteta za doživljavanje

Kao u Eksperimentu 1, nakon čitanja vinjete, ispitanici su procjenjivali kapacitet za djelovanje i kapacitet za doživljavanje protagoniste na nivou dimenzija. Čestice su postavljene u upitnom obliku u relaciji sa prosječnom osobom (npr. *U poređenju sa prosječnom osobom, koliko je Selma sposobna da se osjeća uplašeno ili strašljivo?*), a ispitanici su se izjašnjavali na skali od 1 do 9, pri čemu je 1 – nikako, 5 – umjereno i 9 – krajnje. Cronbach alfa pouzdanost Kapaciteta za djelovanje iznosi 0.86, a Kapaciteta za doživljavanje 0.89.

3.2.4. Postupak

Prikupljanje podataka je provedeno online u martu 2024. godine putem *Google Forms* platforme. Postupak bio je isti kao u Eksperimentu 1, s tim da su ispitanici između popunjavanja

sociodemografskog upitnika i čitanja vinjeta, popunjavali Skalu vjerovanja u nepravdu svijeta. Također, određen broj ispitanika (n=74) je upitnik ispunjavao za bodove za učešće u istraživanju u sklopu kolegija.

3.3.Rezultati

Podaci su analizirani pomoću statističkog softvera Jamovi (verzija 2.4; The jamovi project, 2023). Obrada podataka uključivala je ispitivanje deskriptivnih statističkih parametara, analizu varijanse (ANOVA) i korelacijsku analizu.

3.3.1. Deskriptivna statistika

U Tabeli 11 su prikazani deskriptivni podaci zavisnih varijabli u istraživanju (N=223).

Tabela 11

Deskriptivni pokazatelji osnovnih varijabli

Varijabla	M	SD	SE	Min	Max	Sk	SESk	Ku	SEKu	S-W W
Generalni dojam										
Moral	5.89	2.14	0.14	1	9	-0.21	0.16	-0.60	0.32	0.94***
Pouzdanost	5.66	2.22	0.15	1	9	-0.19	0.16	-0.69	0.32	0.95***
Društvenost	6.42	1.96	0.13	1	9	-0.40	0.16	-0.33	0.32	0.92***
Inteligencija	6.02	1.97	0.13	1	9	-0.27	0.16	-0.27	0.32	0.93***
Duhovitost	4.74	2.26	0.15	1	9	0.07	0.16	-0.46	0.32	0.91***
Atleticizam	6.22	1.88	0.13	1	9	-0.21	0.16	0.03	0.32	0.90***
Kapacitet za djelovanje	40.9	10.7	0.72	14	63	0.24	0.16	-0.26	0.32	0.98***
emocija										
Pamćenje	6.31	1.76	0.12	1	9	0.04	0.16	-0.36	0.32	0.89***
Samokontrola	5.09	2.29	0.15	1	9	0.02	0.16	-0.76	0.32	0.95***
Komunikacija	5.64	2.33	0.16	1	9	-0.25	0.16	-0.71	0.32	0.94***
Prepoznavanje	5.62	1.98	0.13	1	9	-0.02	0.16	-0.26	0.32	0.94***
emocija										
Svijest	5.61	2.04	0.14	1	9	-0.15	0.16	-0.35	0.32	0.95***
Planiranje	6.40	1.99	0.13	1	9	-0.45	0.16	-0.26	0.32	0.92***

Mišljenje	6.18	2.03	0.14	1	9	-0.33	0.16	-0.40	0.32	0.93***
Kapacitet za doživljavanje	58.2	14.7	0.98	17	90	0.27	0.16	0.00	0.32	0.97***
Moralnost	5.36	2.36	0.16	1	9	-0.06	0.16	-0.81	0.32	0.94***
Sram	5.38	2.17	0.15	1	9	0.07	0.16	-0.65	0.32	0.94***
Ponos	6.22	1.93	0.13	1	9	-0.29	0.16	-0.15	0.32	0.92***
Bol	5.92	2.06	0.14	1	9	-0.23	0.16	-0.20	0.32	0.92***
Strah	5.62	2.17	0.15	1	9	0.01	0.16	-0.69	0.32	0.94***
Užitak	6.06	1.87	0.13	1	9	-0.02	0.16	-0.20	0.32	0.91***
Radost	6.09	1.85	0.12	1	9	0.06	0.16	-0.44	0.32	0.91***
Ličnost	5.80	2.14	0.14	1	9	-0.15	0.16	-0.40	0.32	0.93***
Čežnja	6.02	1.88	0.13	1	9	-0.12	0.16	-0.22	0.32	0.93***
Bijes	5.70	2.15	0.14	1	9	-0.20	0.16	-0.48	0.32	0.93***
Vjerovanje u nepravednost svijeta	29.6	9.48	0.63	10	53	0.08	0.16	-0.56	0.32	0.99

SE – Standardna pogreška aritmetičke sredine; *Sk* – skjunis; *SESk* – standardna pogreška skjunisa; *Ku* – kurtozis; *SEKu* – standardna pogreška kurtozisa; *S-W W* – Shapiro-Wilk *W* test normalnosti distribucije; *** $p < 0.001$

Deskriptivna statistika pokazuje da ispitanici na svim dimenzijama daju u prosjeku umjerene do blago iznadprosječne procjene, a pritom se aritmetičke sredine kreću od $M=4.74$ za Duhovitost do $M=6.40$ za Društenost na skali od 1 do 9. Kapacitet za djelovanje ($M=40.86$, $SD=10.69$) uz minimalne rezultate od 14 i maksimalni od 63, te Kapacitet za doživljavanje ($M=58.16$, $SD=14.68$) uz minimalni rezultat od 17 i maksimalni od 90, procijenjeni su iznadprosječnim. Ispitanici iskazuju ispodprosječno vjerovanje u nepravednost svijeta ($M=29.57$, $SD=9.48$) što upućuje na to da ispitanici imaju veću tendenciju smatrati da je svijet pravedno mjesto. Vrijednosti skjunisa za većinu varijabli su blizu nule, s rasponom od -0.45 za Planiranje do 0.27 za Kapacitet za doživljavanje što sugerše da su distribucije prilično simetrične. Vrijednosti kurtozisa u rasponu su od -0.83 za Moralnost do 0.03 za Athleticizam. Rezultati Shapiro-Wilkovog testa su značajni za sve varijable osim Vjerovanja u nepravednost svijeta, što sugerše da distribucije većinski odstupaju od normalnosti. Međutim, s obzirom na to da su vrijednosti skjunisa unutar okvira -2 i 2 te kurtozisa unutar -7 i 7, primijenjena je parametrijska statistika.

3.3.2. Povezanost vjerovanja u nepravедnost svijeta, generalnog dojma i procjena mentalnih kapaciteta

U svrhu provjere potencijalnog moderacijskog efekta vjerovanja u nepravедnost svijeta na odnos eksperimentalne situacije i procjena, izračunati su koeficijenti korelacije vjerovanja u nepravедnost svijeta i ostalih varijabli u istraživanju.

Tabela 12

Koeficijenti korelacije vjerovanja u nepravедnost svijeta i ostalih varijabli

	Vjerovanje u nepravедnost svijeta
Moral	-0.15*
Pouzdanost	-0.08
Društvenost	-0.10
Inteligencija	-0.02
Duhovitost	-0.10
Aleticizam	-0.06
Kapacitet za djelovanje	-0.08
Kapacitet za doživljavanje	-0.10

* $p=0.026$

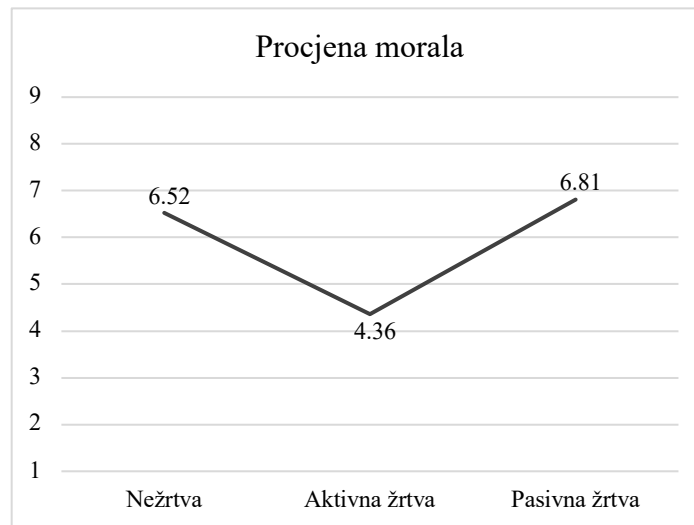
Iz Tabele 12 se da zaključiti da vjerovanje u nepravедnost svijeta ne korelira značajno niti sa jednom varijablom osim sa procjenom morala, s kojom koeficijent korelacije iznosi $r = -0.15$ ($p=0.026$), što ipak predstavlja zanemarivu korelaciju (Hinkle et al., 2003). Iz tog razloga je zaključeno da ne postoji povezanost ove ličnosne varijable sa procjenama u istraživanju te da nije ispunjen preduslov za moderacijsku analizu.

3.3.3. Razlike u procjenama između grupa

U svrhu provjere razlika u procjenama između tri grupe, sprovedene su jednosmjerne analize varijanse za sve varijable u istraživanju. Glavni rezultati, vezani za moralnost, kapacitet za djelovanje i kapacitet za doživljavanje su prikazani na dijagramima u nastavku, dok su svi rezultati prikazani u Tabeli 13.

Slika 2

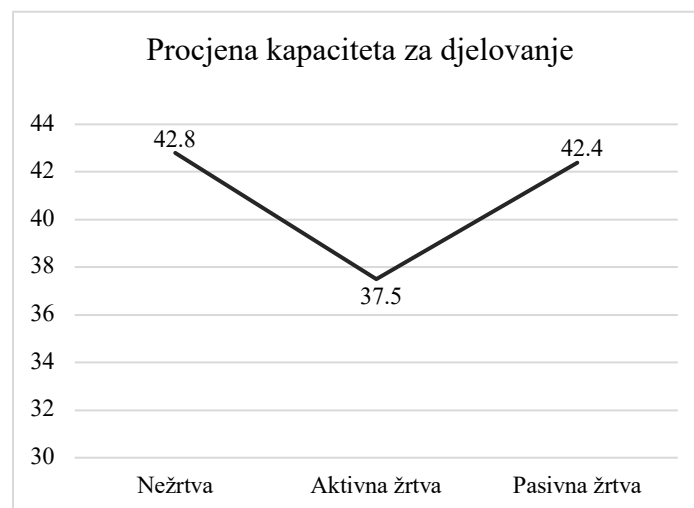
Procjene morala u funkciji eksperimentalnog uslova

Analiza varijanse pokazala je glavni efekat eksperimentalne situacije $F(2, 220)=39.44$, $p<0.001$, $\eta^2=0.26$ (Slika 2), pri čemu su ispitanici u uslovu aktivne žrtve ($M=4.36$, $SD=2.00$), žrtvu procjenjivali statistički značajno manje moralnom u odnosu na ispitanike u uslovu pasivne žrtve ($M=6.81$, $SD=1.81$) i kontrolnom uslovu ($M=6.52$, $SD=1.72$), među kojima nije bilo razlike.

Slika 3

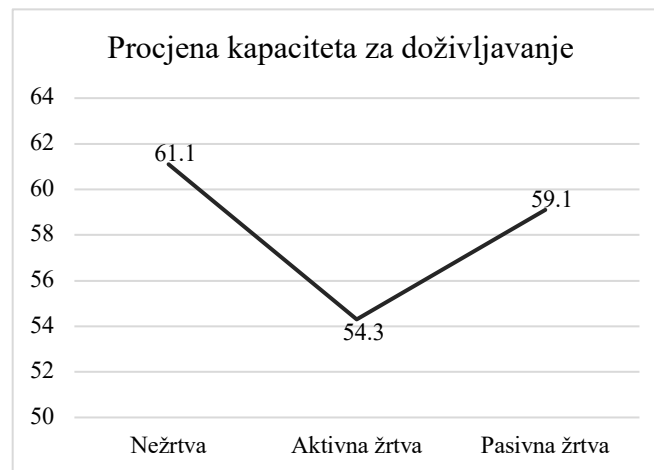
Procjene kapaciteta za djelovanje u funkciji eksperimentalnog uslova

Dalje, analiza je pokazala i glavni efekat eksperimentalne situacije $F(2, 220)=5.98$, $p=0.037$, $\eta^2=0.05$ (Slika 3) na kapacitet za djelovanje, pri čemu su ispitanici u uslovu aktivne žrtve ($M=37.47$, $SD=8.93$) žrtvu procjenjivali statistički značajno manje sposobnom za djelovanje u odnosu na ispitanike u uslovu pasivne žrtve ($M=42.40$, $SD=10.61$) i kontrolnom uslovu ($M=42.77$, $SD=11.67$), među kojima nije bilo razlike.

Slika 4

Procjene kapaciteta za doživljavanje u funkciji eksperimentalnog uslova

Analiza je pokazala glavni efekat eksperimentalne situacije $F(2, 220)=4.31$, $p=0.015$, $\eta^2=0.05$ na kapacitet za doživljavanje (Slika 4). Naime, ispitanici u uslovu aktivne žrtve ($M=54.33$, $SD=13.60$) žrtvu procjenjuju statistički značajno manje sposobnom za doživljavanje u odnosu na ispitanike u kontrolnom uslovu ($M=61.11$, $SD=16.00$) i uslovu pasivne žrtve ($M=59.12$, $SD=13.71$), među kojima nema razlike

Tabela 13

Aritmetičke sredine, standardne devijacije i jednosmjerne analize varijanse u procjenama generalnog dojma i mentalnih kapaciteta na nivou dimenzija

Varijabla	Nežrtva		Aktivna žrtva		Pasivna žrtva		$F(2, 220)$	η^2
	M	SD	M	SD	M	SD		
Pouzdanost	6.18 _a	1.88	4.53 _b	2.29	6.29 _a	2.05	16.72***	.13
Društvenost	6.70	1.93	5.97	2.03	6.59	1.88	3.00	.03

Inteligencija	6.41	1.80	5.81	2.10	5.84	1.97	2.18	.02
Duhovitost	5.53 _a	1.90	4.27 _b	2.51	4.43 _b	2.13	7.29***	.06
Atleticizam	6.34 _a	1.77	6.53 _a	1.77	5.79 _b	2.04	3.25*	.03
Pamćenje	6.27 _a	1.65	6.75 _a	1.69	5.92 _b	1.86	4.27*	.04
Samokontrola	5.71 _a	2.12	3.73 _b	2.06	5.85 _a	2.08	24.14***	.18
Komunikacija	6.01 _a	1.88	4.16 _b	2.26	6.76 _a	2.02	31.60***	.22
Prepoznavanje emocija	6.26 _a	1.83	4.81 _b	1.93	5.80 _a	1.92	11.31***	.09
Svijest	6.05 _a	1.85	4.76 _b	2.00	6.03 _a	2.02	10.65***	.09
Planiranje	6.27 _a	2.00	6.87 _b	1.96	6.05 _a	1.94	3.42*	.03
Mišljenje	6.18	1.82	6.39	2.19	5.99	2.07	0.73	.01
Moralnost	5.99 _a	1.90	3.71 _b	2.22	6.40 _a	2.01	37.45***	.25
Sram	6.21 _a	1.90	4.12 _b	2.11	5.83 _a	1.93	23.44***	.18
Ponos	6.10	1.98	6.60	1.91	5.96	1.85	2.33	.02
Bol	6.21	1.80	5.59	2.28	5.97	2.04	1.72	.02
Strah	5.99 _a	1.93	4.73 _b	2.10	6.15 _a	2.20	10.34***	.09
Užitak	6.36	2.04	6.12	1.77	5.72	1.77	2.21	.02
Radost	6.37	1.74	5.80	1.92	6.09	1.88	1.76	.02
Ličnost	5.99	1.93	5.51	2.24	5.91	2.22	1.08	.01
Čežnja	6.25	1.82	5.85	2.07	5.96	1.75	0.86	.01
Bijes	5.67 _a	1.94	6.31 _b	2.11	5.13 _a	2.26	5.83**	.05
Vjerovanje u nepravdu svijeta	27.9	9.88	31.2	9.65	29.6	8.71	2.21	.02

*Napomena. Statistički parametri koji ne dijele isti indeks a ili b indiciraju značajnu razliku između eksperimentalnih uslova; * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$*

3.4. Diskusija

Eksperiment 2 predstavlja provjeru hipoteze restorativne pravde kao objašnjenja efekta moralne žrtve prema Jordan i Kouchaki (2021). Istraživanje je uključivalo scenarije u kojima je došlo do obnove pravde. Prema hipotezi restorativne pravde, efekat moralne žrtve bi u tim situacijama trebao izostati jer u tom slučaju nema funkciju – pravda je već obnovljena i nema

potrebe za moralnim uzdizanjem žrtve. Pored toga, u scenarijima sa povratom pravde, varirano je ponašanje žrtve. U jednom scenariju, žrtva se, prema teoriji dualne moralnosti (Gray & Wegner, 2009), ponašala u skladu sa svojom moralnom pozicijom te je iskazivala pasivnost i inertnost. S druge strane, u drugom scenariju, žrtva je pokazivala atipičan obrazac ponašanja za moralne primaoca te je iskazivala agensnost i inicijativnost. Ovo variranje bilo je eksplorativnog karaktera radi provjere rigidnosti moralnih okvira agenata i primaoca. Uzimajući navedeno u obzir, cilj je bio ispitati uticaj povrata pravde na javljanje efekta moralne žrtve, kao i ispitati razlike u moralnoj tipizaciji aktivne i pasivne žrtve.

Što se tiče prve hipoteze, teorija restorativne pravde predviđa odsustvo efekta moralne žrtve u uslovima aktivne i pasivne žrtve i time se ne očekuje statistički značajna razlika triju grupa. S druge strane, teorija dualne moralnosti predviđa statistički značajnu razliku u procjeni moralnosti, pri čemu će pasivne žrtve, principom moralne tipizacije, biti procjenjivane statistički značajno moralnijim u odnosu na aktivne žrtve i nežrtve, među kojima se ne očekuje značajna razlika. Nalazi pokazuju izjednačene procjene moralnosti nežrtava i pasivnih žrtava, dok se aktivne žrtve procjenjuju statistički značajno manje moralnim u odnosu na nežrtve i pasivne žrtve. Činjenica da se pasivne žrtve i nežrtve procjenjuju jednako moralnim ukazuje na odsustvo efekta moralne žrtve što ide u prilog hipotezi restorativne pravde. Pored toga, ni u uslovu aktivne žrtve nije došlo do moralne elevacije što ponovo ide u prilog hipotezi restorativne pravde. S obzirom na to, prva hipoteza je parcijalno potvrđena. Nalazi također upućuju na percepciju aktivnih žrtava amoralnim, što se može protumačiti kao da su ispitanici retributivno djelo u obliku “oko za oko, zub za zub” percipirali amoralnim. Ovaj nalaz je u suprotnosti sa filozofskim i pravnim pogledom na pravdu, jer odmazda važi za moralno opravdavajući cilj kazne (Bradley, 2003). Prema Hart i Bulloch (1994), zločin dovodi do pravne nejednakosti, a sudska vlast nastoji povratiti “moralni status quo“ u kojem će žrtva i počinitelj ponovo biti jednaki. Što se tiče percepcije ljudi koji poduzmu retributivne akcije, nalazi idu u prilog prethodno navedenim poimanjima moralnosti retribucije. Naime, osobe koje iskazuju agresivno ili škodljivo ponašanje manje se osuđuju i percipiraju manje negativno ukoliko takvo ponašanje proizilazi iz osвете ili samoodbrane u odnosu na situacije kada je takvo ponašanje neizazvano (Reeder et al., 2002). Iako odmazda ostaje prevalentna u pravno-sudskoj sferi, u međuljudskim odnosima ipak nije strategija koja je preferabilna ili percipirana moralno superiornom u odnosu na druge. Oprost se, u odnosu na odmazdu, percipira kao moralnija alternativa (Benard et al., 2022), koja i po žrtvu ima pozitivan

efekat, gdje je ustanovljeno da oprost pozitivno korelira sa osjećajem humanosti, osjećajem pripadnosti ljudskoj vrsti i važnosti moralnog identiteta, te negativno korelira sa samopovređivanjem (Schumann & Walton, 2022). Pored toga, žrtve koje su se osvetile percipirane su manje moralnim od žrtava koje se nisu osvetile, pogotovo kada su osjećale zadovoljstvo nakon toga (Dyduch-Hazar & Gollwitzer, 2024). U ovom kontekstu, na isti način je mogla biti percipirana aktivna žrtva u ovom istraživanju, što može objasniti percepciju niže moralnosti u ovom eksperimentalnom uslovu.

Predmet druge hipoteze bila je percepcija kapaciteta za doživljavanje. Kao što je slučaj kod percepcije moralnosti, hipoteza restorativne pravde predviđa jednakost u nivou percipiranog kapaciteta za doživljavanje kroz sva tri eksperimentalna uslova. Po principu restorativne pravde, u situacijama ponovno uspostavljene pravde, nema potrebe za uzdizanjem žrtava po bilo kojoj osnovi. S druge strane, teorija dualne moralnosti, po principu moralne tipizacije, predviđa mentalnu kategorizaciju žrtve u kategoriju moralnih primalaca, a počinitelja u kategoriju moralnih agenata. Prema teoriji dualne moralnosti, ove su moralne uloge trajne i međusobno isključive te se ne očekuje kretanje između kategorija. Po istom principu, poduprieto izrekom “jednom žrtva, uvijek žrtva“, žrtva će ostati u svom moralnom okviru neovisno o događajima i ponašanjima koji su uslijedili. Rezultati pokazuju gradaciju u procjeni kapaciteta za doživljavanje ovisno od eksperimentalne situacije. Aktivna žrtva je procijenjena najmanje sposobnom za doživljavanje, potom pasivna žrtva i na kraju nežrtva koja je od tri grupe procijenjena najviše sposobnom za doživljavanje, što predstavlja parcijalnu potvrdu druge hipoteze. Na nivou dimenzija, aktivna žrtva je procijenjena manje sposobnom za moralnost, sram i strah, a više sposobnom za bijes u odnosu na nežrtvu i pasivnu žrtvu, među kojima nije bilo razlika. Ovakav nalaz se slaže sa nalazima istraživanja koja su se bavila konceptom “idealne žrtve“ i situacijama kada se žrtva ne uklapa u taj okvir. “Idealna žrtva“ je socijalno konstruisana kategorija koja propisuje koje karakteristike žrtva posjeduje, kako treba izgledati i kako se treba ponašati da bila dostojna saosjećanja i pomoći (Christie, 1986). Lewis i sar. (2019) sproveli su lingvističku analizu opisa žrtava, u kojoj su analizirali opise “legitimnih“ i “nelegitimnih“ žrtava. U opisima legitimnih (idealnih) žrtava su se češće nalazili opisi koji su obilježavali slabost, nevinost, povrijeđenost, iskorištenost, bol, strah, krhkost i bespomoćnost u poređenju sa opisima nelegitimnih žrtava. Ovo indicira da žrtve koje ne iskazuju ovakav obrazac ponašanja ili ne iskazuju ove emocije i obilježja neće naići na podršku, potporu ili saosjećanje na koje nailaze žrtve koje se uklapaju u ovaj opis. Koncept idealne žrtve

analogan je konceptu moralnog primaoca u terminima teorije dualne moralnosti. Prema tome, žrtva koja se ne ponaša u skladu s društveno očekivanim propisanim načinima i iskazuje karakteristike suprotne grupe (agenti), kao što su agensnost, aktivnost i inicijativnost, naići će na osudu, moralnu odgovornost i nedostatak moralnih prava. Aktivna žrtva je, dakle, iz kategorije moralnih primalaca prešla u kategoriju moralnih agenata i u skladu s tim će biti percipirana. S obzirom na to da je kapacitet za doživljavanje rezervisan za moralne primaoce, potencijalno je iz tog razloga aktivna žrtva u ovom istraživanju percipirana manje sposobnom za doživljavanje (moralnosti, srama i straha).

Treća hipoteza se bavila percepcijom kapaciteta za djelovanje. Kao i za prethodne dvije hipoteze, teorija restorativne pravde ne pretpostavlja razlike u percepciji nivoa kapaciteta za djelovanje nežrtve, aktivne ili pasivne žrtve. U kontrastu s tim, teorija dualne moralnosti predviđa razlike između grupa, pri čemu će se aktivne žrtve procjenjivati sposobnijim za djelovanje u odnosu na nežrtve ili pasivne žrtve iz razloga što iskazuju agensna ponašanja što implicira viši nivo kapaciteta za djelovanje. Međutim, rezultati ukazuju na suprotno, te je postignut isti obrazac kao kod percepcije moralnosti. Naime, aktivne žrtve su procjenjivane značajno manje sposobnim za djelovanje u odnosu na nežrtve i pasivne žrtve, između kojim nije postojala statistički značajna razlika, što ipak predstavlja parcijalnu potvrdu treće hipoteze. Nalaz da se aktivne žrtve procjenjuju manje sposobnim za doživljavanje, zajedno sa nalazom da se procjenjuju manje sposobnim i za djelovanje, indiciraju blaži stepen dehumanizacije aktivnih žrtava u odnosu na nežrtve i pasivne žrtve. Moguće je da se žrtve koje počinocu uzvrate istom mjerom i sami percipiraju kao počinoci. Percepcija aktivnih žrtava nemoralnim može pokrenuti proces dehumanizacije, koji prema Bastianu i sar. (2013) ima medijacijsku ulogu u odnosu između percipirane štete i kažnjavanja počinioaca. Ova pretpostavka je zapravo u skladu sa hipotezom restorativne pravde. Prema ovoj hipotezi, efekat moralne žrtve se javlja zbog toga što moralna elevacija pokreće restorativne akcije, kao što su pomaganje žrtvi i kažnjavanje počinioaca. Teoretski, proces dehumanizacije se može staviti u jukstapoziciju sa efektom moralne žrtve. Analogno efektu moralne žrtve, gdje svjedočenje nepravdi dovodi do moralnog uzdizanja i potom pomaganju žrtve, svjedočenje nepravdi potencijalno može dovoditi i do dehumanizacije počinioaca i posljedično njegovom kažnjavanju. U skladu sa teorijom dehumanizacije, Khamitov i sar. (2016) pokazali su da se štetni/zlonamjerni agenti (zlikovci) percipiraju manje sposobnim za djelovanje u odnosu na neutralne i dobronamjerne agente (heroji). U seriji od šest studija, potvrđeno je da su zlonamjerni agenti

percipirani manje dostojni moralnog ugleda i statusa kao posljedica njihovih nedjela, a ovaj odnos je posredovan percepcijom sniženog kapaciteta za djelovanje (Khamitov et al., 2016). Na isti način, moguće je da su aktivne žrtve bile podvrgnute dehumanizaciji te da su stoga procijenjene manje moralnim te manje sposobnim i za doživljavanje i za djelovanje u odnosu na nežrtve i pasivne žrtve.

Eksperiment 2 pruža dokaze u korist hipoteze restorativne pravde, koja predviđa da će u situacijama gdje je pravda već obnovljena, efekt moralne žrtve biti redukovan jer neće biti potrebe za moralnim uzdizanjem žrtve. Konkretno, kada se porede kontrolni scenarij sa slučajem pasivnog stradalništva – gdje je pravda ponovno uspostavljena bez direktnog uključivanja žrtve – potvrđuje se hipoteza. Međutim, uočena je i razlika u tretmanu žrtava u slučaju aktivnog stradalništva, gdje je pojedinčev status žrtve zasjenjen trenutačnim agensnim ponašanjem nalik počinocu. Ovaj detalj atenuira efekat moralne žrtve te otvara vrata za dehumanizaciju žrtve. Ovaj nalaz otkriva potencijalnu granicu restoracije pravde. Čini se da proces elevacija-pomaganje-restoracija ne važi za žrtve koje aktivno potražuju zadovoljenje pravde. Ovo sugerše da postoji dublji sloj u procesu restoracije pravde koji se tiče i ponašanja žrtve. Mueller (2017) otkriva da povećanjem učešća žrtve u procesu postizanja pravde dolazi do smanjenja nekih prednosti statusa žrtve. Takvim žrtavama se manje finansijski pomaže te su i češće okrivljavane za vlastito stradalništvo (Mueller, 2017). Moguće je da ne dolazi do percepcije da je takvim žrtvama potrebna pomoć pogotovo ako se percipiraju počinocima neke vrste, što automatski koči nastanak efekta moralne žrtve, što za posljedicu ima suprotan efekat – dehumanizaciju. Pitanjem uticaja agensnog i amoralnog ponašanja žrtve na pojavu efekta moralne žrtve detaljnije će se baviti Eksperiment 3.

Praktične implikacije ovog istraživanja leže u potvrdi hipoteze restorativne pravde kao objašnjenja za javljanje efekta moralne žrtve, s obzirom na to da studijama Jordan i Kouchaki (2021) nije provjerena ova pretpostavka. Ovaj nalaz može imati značajne implikacije za restorativnu pravdu u praksi, posebno u kontekstu pružanja podrške žrtvama i osiguravanja pravednog tretmana u procesima obnove pravde. Nadalje, istraživanje sugerše paralelnost između efekta moralne žrtve i procesa dehumanizacije počinilaca. Ovo ukazuje na važnost razumijevanja kako percepcija moralnosti i percepcija uma, općenito, utiču na poglede na žrtve i počinioce, te kako to može oblikovati reakcije i ponašanja posmatrača. Razumijevanje ovih dinamika može biti od suštinskog značaja za razvoj strategija podrške žrtvama i prevenciju dehumanizacije u društvu.

U konačnici, korisnost istraživanja se također ogleda u doprinosu korpusu znanja o konceptu idealne žrtve. Istraživanja percepcije neidealnih žrtava od izuzetne su važnosti u skladu sa savremenim društvenim pokretima osnaživanja žrtava.

3.5. Zaključak

Eksperiment 2 za cilj je imao testirati hipotezu restorativne pravde uvođenjem scenarija u kojima je pravda vraćena i provjerom da li će se javiti efekat moralne žrtve. Pored toga, varirano je ponašanje žrtve u procesu obnove pravde kako bi se ispitaio uticaj na percepciju uma i moralnu tipizaciju.

U skladu sa rezultatima, zaključci su sljedeći:

1. Potvrđena je hipoteza restorativne pravde. Pasivne i aktivne žrtve se ne procjenjuju moralnijim u odnosu na nežrtve. Između nežrtava i pasivnih žrtava nema razlike, dok se aktivne žrtve procjenjuju manje moralnim.
2. Nema razlike u procjeni kapaciteta za doživljavanje između nežrtava i pasivnih žrtava. Aktivne žrtve procjenjuju se manje sposobnim za doživljavanje.
3. Nema razlike u procjeni kapaciteta za djelovanje između nežrtava i pasivnih žrtava. Aktivne žrtve procjenjuju se manje sposobnim za djelovanje.

4. Eksperiment 3

4.1. Cilj, problem i hipoteze

4.1.1. Cilj istraživanja

Eksperiment 3 za cilj je imao dodatnu eksploraciju efekta moralne žrtve, odnosno mehanizama koji leže u pozadini fenomena i okolnosti u kojima se javlja. Naime, ispitano je da li se dinamika efekta moralne žrtve razlikuje kada je žrtva prethodno iskazivala amoralne oblike ponašanja u odnosu na to kada je neutralna osoba postala žrtva. Drugim riječima, ispitivalo se da li će doći do moralne elevacije čak i kada se “lošim“ ljudima dogodi nešto loše.

U skladu s tim, ciljevi Eksperimenta 3 su sljedeći:

1. Ispitati efekat moralne žrtve u uslovu kada je žrtva amoralna
2. Ispitati potencijalnu razliku u moralnoj tipizaciji amoralnih nežrtava i amoralnih žrtava

4.1.2. *Problem istraživanja*

U skladu sa prethodno navedenim ciljevima, istraživački problemi su sljedeći:

1. Utvrditi razlike u procjeni moralnosti amoralnih nežrtava, amoralnih žrtava i klasičnih (moralnih) žrtava
2. Utvrditi razlike u procjenama kapaciteta za doživljavanje (pasivnosti) i kapaciteta za djelovanje (agensnosti) amoralnih nežrtava, amoralnih žrtava i klasičnih (moralnih) žrtava

4.1.3. *Hipoteze*

U skladu sa hipotezom restorativne pravde, postavljene su sljedeće hipoteze:

H1.1 Očekuje se statistički značajna razlika u procjeni moralnosti u funkciji statusa žrtve, pri čemu će klasične žrtve biti procjenjivane statistički značajno više moralnim u odnosu na amoralne nežrtve i amoralne žrtve, među kojima se ne očekuje značajna razlika. I u slučaju održivosti alternativne hipoteze dualne moralnosti, očekivani bi bili jednaki efekti, s obzirom da je očekivano da klasična (moralna) žrtva bude tipizirana više čestitom od amoralne žrtve (koja pokazuje prethodnu amoralnu povijest) i amoralne nežrtve (korespondentne amoralnom prekršitelju). Međutim, u daljim predviđanjima očekuje se razlika u efektima restorativne pravde naspram dualne moralnosti.

H1.2 Ne očekuje se statistički značajna razlika u procjeni kapaciteta za doživljavanje u funkciji statusa žrtve, odnosno ne očekuje se razlika između grupa u pripisanom kapacitetu za doživljavanje. Alternativno, u slučaju održivosti hipoteze dualne moralnosti, očekuju se razlike između grupa na način da će veći kapacitet za doživljavanje (tj. trpljenje) biti pripisan klasičnoj žrtvi naspram amoralne nežrtve (počinioca prekršaja) i amoralne žrtve (žrtve sa amoralnom poviješću).

H1.3 Ne očekuje se statistički značajna razlika u procjeni kapaciteta za djelovanje u funkciji statusa žrtve, odnosno ne očekuje se razlika između grupa u pripisanom kapacitetu za djelovanje. Alternativno, hipoteza dualne moralnosti bi predviđjela efekat suprotan atribuiranom

doživljavanju, na način da bi veći kapacitet za djelovanje bio pripisan amoralnoj žrtvi i nežrtvi naspram klasične žrtve.

4.2. Metodologija istraživanja

4.2.1. Nacrt istraživanja

U istraživanju su postojale tri grupe: kontrolna (klasična žrtva) i dvije eksperimentalne grupe (amoralna nežrtva i amoralna žrtva). Ispitanici su nasumično podijeljeni u jednu od tri grupe. U sva tri uslova ispitanici su čitali vinjetu, nakon čega su procjenjivali svoj opći dojam o protagonistu te kapacitet za djelovanje i kapacitet za doživljavanje protagoniste na nivou dimenzija, kao u Eksperimentima 1 i 2. Redoslijed čestica je bio randomizovan.

4.2.2. Uzorak

U Eksperimentu 3 su učestvovala radna grupa firmi u Bosni i Hercegovini. Broj ispitanika iznosi $N=113$. Prosječna dob ispitanika iznosila je $M=33.9$ godina ($SD=11.2$), a raspon dobi se kretao od 18 do 68 godina. Relevantni sociodemografski podaci prikazani su u tabelama u nastavku.

Tabela 14

Spol ispitanika

Spol	N=113
Muškarci	35
Žene	75
Osobe koje se nisu željele izjasniti	3

Tabela 15

Djelatnost ispitanika

Djelatnost	N=113
Biomedicina i zdravstvo	14
Biotehničke nauke	1

Društvene nauke	46
Humanističke nauke	10
Prirodne nauke	5
Tehničke nauke	22
Umjetnost	5
Uslužne djelatnosti	2
Ostalo	8

Tabela 16

Stepen obrazovanja ispitanika

Stepen obrazovanja	N=113
Osnovno obrazovanje	1
Srednje obrazovanje	37
Prvi ciklus visokog obrazovanja	30
Drugi ciklus visokog obrazovanja	39
Treći ciklus visokog obrazovanja	6

Većina uzorka je ženskog spola (66.4%), djeluje u polju društvenih nauka (40.7%) ili tehničkih nauka (19.5%), te ima završen drugi ciklus visokog obrazovanja (34.5%) ili završeno srednje obrazovanje (32.7%).

4.2.3. Instrumenti

Vinjete

Scenarij amoralne nežrtve:

Armin je politički neopredijeljen student. U svoje slobodno vrijeme, Armin se bavi dilanjem kokaina. Prošle srijede, Arminov kolega sa fakulteta, Tarik, pitao je Armina da mu proda

gram kokaina. Nakon predavanja su se našli u studentskom domu i obavili prodaju. Kasnije tog dana, Armin se odmarao gledajući film, a potom je navečer izašao.

Scenarij amoralne žrtve:

Armin je politički neopredijeljen student. U svoje slobodno vrijeme, Armin se bavi dilanjem kokaina. Prošle srijede, Arminov kolega sa fakulteta, Tarik, pitao je Armina da mu proda gram kokaina. Nakon predavanja su se našli u studentskom domu i obavili prodaju. Kasnije tog dana, Armin se odmarao gledajući film, a potom je navečer izašao. Dok je Armin bio vani, Tarik je smislio način kako da provali u njegovu sobu. Nakon što je provalio u sobu, ukrao je paketić kokaina od Armina. Kada je Armin primijetio da nema paketića, bio je jako uzrujan.

Scenarij klasične žrtve:

Armin je politički neopredijeljen student. Prošle srijede, on i nekoliko njegovih kolega sa fakulteta su spremali zahtjevan ispit u zajedničkom dnevnom boravku u Arminovom studentskom domu. U jednom trenutku, jedan od Arminovih kolega, Tarik, zamolio je da koristi Arminov tablet da nešto pretraži. Kasnije tog dana, Armin se odmarao gledajući film na svom tabletu, a potom je navečer izašao. Dok je Armin bio vani, Tarik je smislio način kako da provali u njegovu sobu. Nakon što je provalio u sobu, ukrao je Arminov tablet. Kada je Armin primijetio da ga nema, bio je jako uzrujan.

Sociodemografski upitnik

Sociodemografski upitnik sadržavao je pitanja o spolu, dobi, mjestu prebivališta, stepenu obrazovanja i djelatnosti kojom se ispitanik bavi.

Procjena generalnog dojma

Po uzoru na Eksperiment 1 i Eksperiment 2, čitanju vinjete uslijedilo je procjenjivanje moralnosti, pouzdanosti, društvenosti, inteligencije, duhovitosti i atleticizma protagoniste. Čestice su postavljene u upitnom obliku (npr. *Koliko je Armin inteligentan?*) a ispitanici su se izjašnjavali na skali od 1 do 9, pri čemu je 1 – nikako, 5 – umjereno i 9 – krajnje. Cronbach alfa pouzdanost mjere iznosi 0.78.

Procjena kapaciteta za djelovanje i kapaciteta za doživljavanje

Kao u Eksperimentu 1 i Eksperimentu 2, nakon čitanja vinjete, ispitanici su procjenjivali kapacitet za djelovanje i kapacitet za doživljavanje protagoniste na nivou dimenzija. Čestice su postavljene u upitnom obliku u relaciji sa prosječnom osobom (npr. *U poređenju sa prosječnom osobom, koliko je Armin sposoban da se osjeća uplašeno ili strašljivo?*), a ispitanici su se izjašnjavali na skali od 1 do 9, pri čemu je 1 – nikako, 5 – umjereno i 9 – krajnje. Cronbach alfa pouzdanost mjere procjene kapaciteta za djelovanje iznosi 0.89, a kapaciteta za doživljavanje 0.92.

Procjena okrivljavanja žrtve

Okrivljavanje žrtve uvedeno je u istraživanje radi provjere oprečnosti sa moralizacijom žrtve. Provjereno je da li se kod osoba koje imaju tendenciju okrivljavati žrtvu rjeđe javlja efekat moralne žrtve. U uslovima klasične žrtve i amoralne žrtve, nakon procjena generalnog dojma, kapaciteta za djelovanje i kapaciteta za doživljavanje, ispitanici su se izjašnjavali i o tome u kojoj mjeri okrivljavaju žrtvu, iskazujući stepen slaganja sa trima izjavama (*Armin je zaslužio da bude pokraden, Armin je kriv za ono što mu se desilo i Pravda je zadovoljena*) na skali do 1 do 7, pri čemu je 1 – u potpunosti se ne slažem, a 7 – u potpunosti se slažem (Prilog 1). Nivo okrivljavanja žrtve izražen je linearnom kombinacijom slaganja sa izjavama. Cronbach alfa pouzdanost mjere iznosi 0.88.

4.2.4. Postupak

Podaci su prikupljeni online putem tokom aprila 2024. godine korištenjem platforme *Google Forms*. Postupak bio je isti kao u Eksperimentu 1 i Eksperimentu 2. Dodatno, u slučaju da se ispitanik našao u uslovu klasične ili amoralne žrtve, na kraju je davao i procjene okrivljavanja žrtve.

4.3. Rezultati

Podaci su obrađeni pomoću statističkog softvera Jamovi (verzija 2.4; The jamovi project, 2023). Analiza podataka uključuje ispitivanje deskriptivnih statističkih parametara, analizu varijanse (ANOVA) i korelacijsku analizu.

4.3.1. Deskriptivna statistika

U Tabeli 17 su prikazani deskriptivni podaci zavisnih varijabli u istraživanju (N=113).

Tabela 17

Deskriptivni pokazatelji osnovnih varijabli

Varijabla	M	SD	SE	Min	Max	Sk	SESk	Ku	SEKu	S-W W
Generalni dojam										
Moral	4.24	2.76	0.26	1	9	0.36	0.23	-1.21	0.45	0.89***
Pouzdanost	5.50	2.50	0.24	1	9	-0.41	0.23	-0.71	0.45	0.91***
Društvenost	6.23	1.95	0.18	1	9	-0.51	0.23	0.02	0.45	0.93***
Inteligencija	5.71	1.98	0.19	1	9	-0.41	0.23	-0.20	0.45	0.95***
Duhovitost	5.17	2.06	0.19	1	9	-0.03	0.23	0.03	0.45	0.92***
Atleticizam	5.64	2.00	0.19	1	9	-0.22	0.23	-0.02	0.45	0.94***
Kapacitet za djelovanje	38.6	11.4	1.07	13	63	0.33	0.23	-0.15	0.45	0.97*
emocija										
Pamćenje	6.27	1.99	0.19	1	9	-0.32	0.23	-0.17	0.45	0.91***
Samokontrola	4.88	2.43	0.23	1	9	0.12	0.23	-0.98	0.45	0.94***
Komunikacija	5.19	2.07	0.20	1	9	0.21	0.23	-0.48	0.45	0.94***
Prepoznavanje	4.97	2.16	0.20	1	9	0.11	0.23	-0.50	0.45	0.95***
Svijest										
Svijest	5.48	2.15	0.20	1	9	-0.20	0.23	-0.46	0.45	0.94***
Planiranje	6.06	1.95	0.18	1	9	-0.32	0.23	-0.06	0.45	0.93***
Mišljenje	5.72	2.02	0.19	1	9	-0.29	0.23	-0.13	0.45	0.93***
Kapacitet za doživljavanje	54.7	16.4	1.54	20	90	0.31	0.23	-0.12	0.45	0.97*
Moralnost										
Moralnost	4.35	2.55	0.24	1	9	0.22	0.23	-1.05	0.45	0.92***
Sram	4.21	2.39	0.23	1	9	0.38	0.23	-0.76	0.45	0.93***
Ponos	5.33	2.17	0.20	1	9	-0.23	0.23	-0.22	0.45	0.93***
Bol	5.75	2.24	0.21	1	9	-0.11	0.23	-0.60	0.45	0.92***
Strah	5.62	2.27	0.21	1	9	-0.02	0.23	-0.83	0.45	0.94***
Užitak	6.01	1.95	0.18	1	9	-0.07	0.23	-0.53	0.45	0.93***

Radost	5.54	2.04	0.19	1	9	-0.02	0.23	-0.30	0.45	0.94***
Ličnost	5.65	2.03	0.19	1	9	0.09	0.23	-0.32	0.45	0.91***
Čežnja	5.72	2.04	0.19	1	9	0.08	0.23	-0.44	0.45	0.92***
Bijes	6.07	1.80	0.17	1	9	0.02	0.23	-0.29	0.45	0.92***
Okrivljavanje žrtve	7.82	5.44	0.65	3	20	0.77	0.29	-0.79	0.56	0.82***

SE – Standardna pogreška aritmetičke sredine; *Sk* – skjunis; *SESk* – standardna pogreška skjunisa; *Ku* – kurtozis; *SEKu* – standardna pogreška kurtozisa; *S-W W* – Shapiro-Wilk *W* test normalnosti distribucije; * $p < 0.05$; *** $p < 0.001$

Analiza deskriptivnih pokazatelja pokazuje da većina varijabli ima prosječnu vrijednost između 4 i 7, što ukazuje na to da ispitanici teže sposobnosti glavnog lika procjenjivati od umjerenih do iznadprosječnih, a aritmetičke se sredine kreću od $M=4.21$ za Sram do $M=6.27$ za Pamćenje na skali od 1 do 9. Kapacitet za djelovanje ($M=38.6$, $SD=11.4$) i Kapacitet za doživljavanje ($M=54.7$, $SD=16.4$) procijenjeni su iznadprosječnim, uzevši u obzir minimalni ostvareni rezultat u iznosu od 13 i maksimalni od 63 za Kapacitet za djelovanje, te minimalni od 20 i maksimalni od 90 za Kapacitet za doživljavanje. Prosječna vrijednost Okrivljavanja žrtve iznosila je $M=7.82$ ($SD=5.44$) uz minimalni ostvareni rezultat od 3 i maksimalni od 20, što ukazuje na ispodprosječnu tendenciju okrivljavanja žrtve za zločin koji je pretrpjela. Vrijednosti skjunisa za većinu varijabli su blizu nule, s rasponom od -0.51 za Društvenost do 0.77 za Okrivljavanje žrtve, što sugerira da su distribucije prilično simetrične. Vrijednosti kurtozisa kreću se u rasponu od -1.21 za Moral do 0.03 za Duhovitost. Rezultati Shapiro-Wilkovog testa su značajni što ukazuje na odstupanje distribucije od normalnosti. Međutim, kao i u ranijim eksperimentima, korištena je parametrijska statistika iz razloga što vrijednosti skjunisa ne prelaze raspon od -2 do 2, a vrijednosti kurtozisa raspon od -7 do 7.

4.3.2. Povezanost okrivljavanja žrtve, generalnog dojma i procjena mentalnih kapaciteta

U svrhu provjere pretpostavke da moralna elevacija i percepcije viših sposobnosti na dimenzijama mentalnih kapaciteta predstavljaju opozit okrivljavanju žrtava, izračunati su koeficijenti korelacije okrivljavanja žrtve i drugih varijabli u istraživanju.

Tabela 18

Koeficijenti korelacije okrivljavanja žrtve i ostalih varijabli

	Okrivljavanje žrtve
Moral	-0.57***
Pouzdanost	-0.36**
Društvenost	-0.35**
Inteligencija	-0.54***
Duhovitost	-0.47***
Atleticizam	-0.27*
Kapacitet za djelovanje	-0.48***
Kapacitet za doživljavanje	-0.60***

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$

Rezultati pokazuju negativne korelacije između okrivljavanja žrtve i svih ostalih varijabli u istraživanju. Obrnuta povezanost ukazuje na to da što više pojedinac okrivljava žrtvu za zločin kojim je pogođena, to će imati negativniji generalni dojam o žrtvi te je procjenjivati manje sposobnom za djelovanje i doživljavanje. Ključno je uzeti u obzir da je ovdje riječ o korelaciji, stoga je plauzibilan i suprotan smjer odnosa. Drugačije rečeno, moguće je i da što više pojedinac ima pozitivan generalni dojam o žrtvi te je percipira sposobnijom za djelovanje i doživljavanje, to je manja vjerojatnoća da će je okrivljavati. Prema teoriji dualne moralnosti, ovi nalazi upućuju na to da su amoralne žrtve percipirane agentima što rezultira pripisivanjem više moralne odgovornosti i, samim time, većem okrivljavanju.

Tabela 19

Razlike u okrivljavanju žrtve između grupa klasične i amoralne žrtve

Varijabla	Klasična žrtva		Amoralna žrtva		$t(69)$	p	Cohenov d
	M	SD	M	SD			

Okrivljavanje žrtve	5.19	3.84	10.70	5.52	-4.90	<.001	-1.16
------------------------	------	------	-------	------	-------	-------	-------

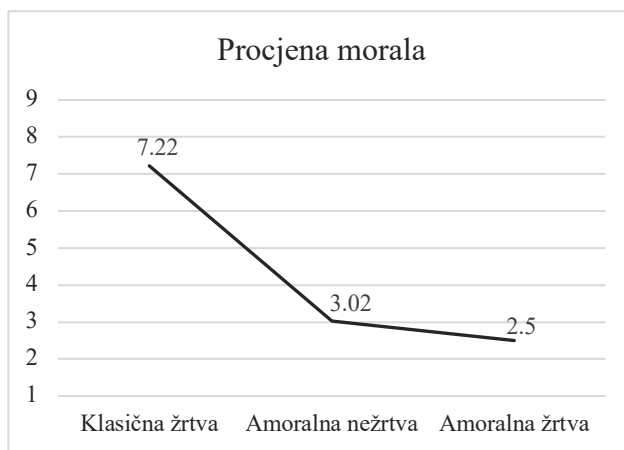
Sproveden je t-test u svrhu provjere razlika u okrivljavanju žrtve u funkciji moralnosti historije žrtve. Rezultati pokazuju statistički značajnu razliku u okrivljavanju žrtava ovisno od toga da li je žrtva imala amoralnu historiju ili ne. Prema teoriji dualne moralnosti, ovi nalazi upućuju na to da su amoralne žrtve percipirane agentima što rezultira pripisivanjem više moralne odgovornosti i, samim time, većem okrivljavanju. Slično tome, prema hipotezi restorativne pravde, nalazi ukazuju na to da pomaganje amoralnim žrtvama ne pokreće restorativne akcije, te da nisu vrijedne pomaganja i moralizacije kao klasične žrtve, što samo po sebi dovodi do okrivljavanja. Generalni zaključak jeste da će moralne ili klasične žrtve biti moralno uzdizane od strane drugih, dok suprotno važi za amoralne žrtve, koje će biti okrivljavane.

4.3.3. Razlike u procjenama između grupa

U svrhu provjere razlika u aritmetičkim sredinama u procjenama između tri grupe, sprovedene su jednosmjerne analize varijanse za sve varijable u istraživanju. Glavni rezultati, vezani za moralnost, kapacitet za djelovanje i kapacitet za doživljavanje su prikazani na dijagramima u nastavku, dok su ostali rezultati prikazani u Tabeli 20.

Slika 5

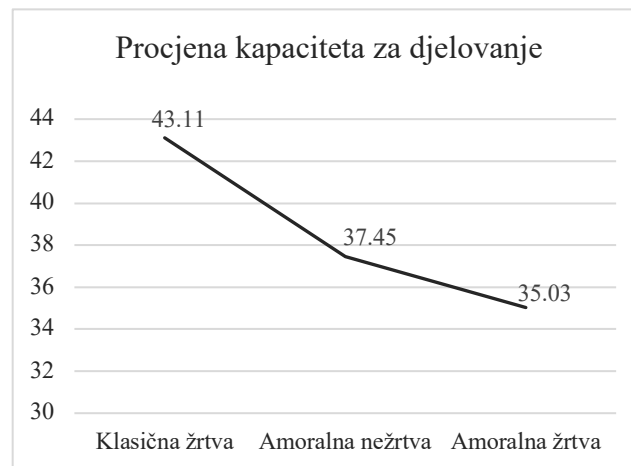
Procjene morala u funkciji eksperimentalnog uslova

Analiza varijanse pokazala je glavni efekat eksperimentalne situacije $F(2, 110)=75.76$, $p<0.001$, $\eta^2=0.58$ (Slika 5), pri čemu su ispitanici u uslovu klasične žrtve ($M=7.22$, $SD=1.57$) glavnog lika procjenjivali statistički značajno više moralnim u odnosu na ispitanike u uslovu amoralne nežrtve ($M=3.02$, $SD=2.03$) i amoralne žrtve ($M=2.50$, $SD=1.75$), među kojima nije bilo razlike, u skladu sa hipotezom restorativne pravde i jednako hipotezom dualne moralnosti.

Slika 6

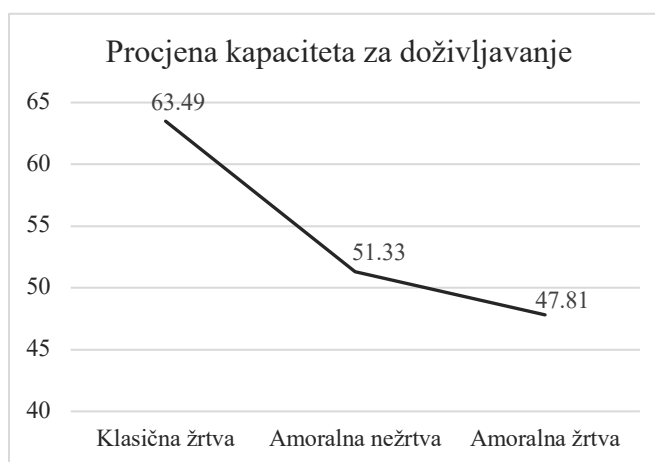
Procjene kapaciteta za djelovanje u funkciji eksperimentalnog uslova

Analiza je pokazala glavni efekat eksperimentalne situacije $F(2, 110)=5.13$, $p=0.007$, $\eta^2=0.09$ (Slika 6). Zabilježen je linearni trend u procjeni kapaciteta za djelovanje u ovisnosti od eksperimentalnog uslova. Naime, ispitanici u uslovu klasične žrtve ($M=43.1$, $SD=10.0$) glavnog lika procjenjuju statistički značajno više sposobnim za djelovanje u odnosu na ispitanike u uslovu amoralne žrtve ($M=37.5$, $SD=12.6$). Pored toga, između njih se nalazi grupa u uslovu amoralne nežrtve ($M=35.0$, $SD=9.86$) koja se ne razlikuje statistički značajno ni od grupe u uslovu klasične žrtve, kao ni od grupe u uslovu amoralne žrtve.

Slika 7

Procjene kapaciteta za doživljavanje u funkciji eksperimentalnog uslova

Analiza je pokazala glavni efekat eksperimentalne situacije $F(2, 110)=10.73$, $p<0.001$, $\eta^2=0.16$ (Slika 7), pri čemu su ispitanici u uslovu klasične žrtve ($M=63.5$, $SD=13.1$) glavnog lika procenjivali statistički značajno više sposobnim za doživljavanje u odnosu na ispitanike u uslovu amoralne nežrtve ($M=51.3$, $SD=17.6$) i amoralne žrtve ($M=47.8$, $SD=13.8$), među kojima nije bilo razlike.

Tabela 20

Aritmetičke sredine, standardne devijacije i jednosmjerne analize varijanse u procjenama generalnog dojma i mentalnih kapaciteta na nivou dimenzija

Varijabla	Klasična žrtva		Amoralna nežrtva		Amoralna žrtva		$F(2, 110)$	η^2
	M	SD	M	SD	M	SD		
Pouzdanost	6.46 _a	1.63	5.48 _{ab}	2.89	4.47 _b	2.43	6.10**	.10
Društvenost	6.84	1.48	5.90	2.35	5.97	1.75	2.77	.05
Inteligencija	6.38 _a	1.57	5.62 _{ab}	2.09	5.09 _b	2.07	4.03*	.07

Duhovitost	5.68	1.96	4.86	2.09	5.00	2.09	1.74	.03
Atleticizam	5.65	1.65	5.79	2.36	5.44	1.91	0.28	.01
Pamćenje	6.22	1.69	6.60	2.21	5.94	2.01	1.04	.02
Samokontrola	6.35 _a	1.51	4.26 _b	2.68	4.03 _b	2.24	12.26***	.18
Komunikacija	6.00 _a	1.73	4.76 _b	2.18	4.85 _b	2.06	4.44*	.08
Prepoznavanje emocija	6.00 _a	1.68	4.81 _b	2.39	4.06 _b	1.89	8.30***	.13
Svijest	6.14 _a	1.67	5.36 _{ab}	2.48	4.91 _b	2.04	3.09*	.05
Planiranje	6.22	1.75	5.95	2.21	6.03	1.87	0.18	.00
Mišljenje	6.19	1.66	5.71	2.34	5.21	1.87	2.14	.04
Moralnost	6.38 _a	1.77	3.60 _b	2.41	3.09 _b	2.11	25.46***	.32
Sram	6.14 _a	1.80	3.36 _b	2.22	3.18 _b	1.88	25.80***	.32
Ponos	6.24 _a	1.77	5.14 _{ab}	2.26	4.56 _b	2.15	6.09**	.10
Bol	6.78 _a	1.78	5.33 _b	2.31	5.15 _b	2.27	6.46**	.11
Strah	6.62 _a	1.67	5.24 _b	2.42	5.00 _b	2.32	5.98**	.10
Užitak	6.24	1.62	6.05	2.25	5.71	1.88	0.68	.01
Radost	6.22 _a	1.47	5.55 _{ab}	2.28	4.79 _b	2.04	4.60*	.08
Ličnost	6.24	1.79	5.55	2.18	5.15	1.97	2.77	.05
Čežnja	6.43 _a	1.57	5.60 _{ab}	2.34	5.09 _b	1.91	4.18*	.07
Bijes	6.19	1.54	5.93	2.13	6.12	1.63	0.22	.00

*Napomena. Statistički parametri koji ne dijele isti indeks a ili b indiciraju značajnu razliku između eksperimentalnih uslova; * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$*

4.4. Diskusija

Eksperiment 3 osmišljen je kao eksploracija pojave efekta moralne žrtve u situacijama gdje je žrtva prethodno iskazala amoralno ponašanje. Istraživanje je uključivalo scenarije klasične žrtve (kao u Eksperimentu 1), amoralne nežrtve i amoralne žrtve. Eksperiment je imao dva glavna cilja. Prvo, ispitivano je kako informacija o prethodnom kršenju društvenih normi utiče na procjenu moralnosti, kapaciteta za doživljavanje i kapaciteta za djelovanje žrtava. Drugo, nastojale su se utvrditi razlike u moralnoj tipizaciji između amoralnih nežrtava i amoralnih žrtava. Sa gledišta hipoteze restorativne pravde, kao što su Jordan i Kouchaki (2021) sugerisale, efekat moralne žrtve

bi mogao izostati ili se čak obrnuti ukoliko se žrtve percipiraju nemoralnim jer se pomaganje takvim žrtvama ne percipira društveno nagrađujuće, pa stoga ne postoji insentiv za restorativnim akcijama u tim slučajevima. Ovo istraživanje i jeste osmišljeno kao provjera ove pretpostavke. Nadalje, sa gledišta teorije dualne moralnosti (Gray & Wegner, 2009), efekat moralne žrtve bi također trebao izostati u slučaju amoralnih žrtava iz razloga što prethodno amoralno ponašanje osobu uokviruje unutar kategorije moralnih agenata te stoga takva osoba ne bi trebala uživati u moralnim pravima rezervisanim za moralne primaocce, uprkos tome što postaje i sama žrtvom. Samim tim, načelom moralne tipizacije, teorija dualne moralnosti i amoralne nežrtve i amoralne žrtve gleda isto – kao moralne agente. S tim u vezi, po ovoj teoriji, obje kategorije bi trebale biti percipirane visoko na kapacitetu za djelovanje, a nisko na kapacitetu za doživljavanje.

Što se tiče prve hipoteze, teorija restorativne pravde predviđa prisustvo efekta moralne žrtve u uslovu klasične žrtve, ali odsustvo u uslovima amoralne nežrtve i amoralne žrtve. Teorija dualne moralnosti sukladna je teoriji restorativne pravde i predviđa isto, ali iz drugih razloga koji su prethodno opisani. Sa oba gledišta se također ne očekuje razlika u procjenama amoralnih nežrtava i amoralnih žrtava. Nalazi pokazuju upravo takav obrazac što direktno potvrđuje hipoteze i podupire oba teorijska pristupa. Kao i u Eksperimentu 1, prisutan je efekat moralne žrtve – klasične žrtve su percipirane moralnijim u odnosu na ostale grupe. S druge strane, osobe koje su prethodno iskazivale amoralne oblike ponašanja, amoralne nežrtve i amoralne žrtve, nisu uživale u takvim povlasticama. Pored toga, nedostatak razlika u procjeni moralnosti amoralnih nežrtava i amoralnih žrtava ukazuje na odsustvo efekta moralne žrtve u okolnostima kada je žrtva prethodno okarakterisana kao amoralna. Ovaj nalaz predstavlja potvrdu pretpostavke Jordan i Kouchaki (2021), a također je sukladan drugim nalazima u domeni socijalne percepcije nemoralnih pojedinaca. Skowronski i Carlston (1992) sugerišu da su dojmovi o drugima pod većim uticajem ponašanja visoke dijagnostičnosti u odnosu na one niske dijagnostičnosti. Visoko-dijagnostička ponašanja bolje ukazuju na ostale osobine i cjelokupni karakter, dok nisko-dijagnostička ponašanja važe za ona koja ne daju nagovještaj o širem spektru osobina koje osoba posjeduje. Drugim riječima, na osnovu visoko-dijagnostičkih ponašanja, u odnosu na nisko-dijagnostička, pouzdanije se može zaključiti kakva je neko osoba. Na primjer, i pojedinci s moralnim i pojedinci s amoralnim osobinama mogu iskazati moralno ponašanje, ali samo za one s amoralnim osobinama se pretpostavlja da će se uključiti u određeno amoralno ponašanje. Shodno tome, amoralno ponašanje služi kao jasniji indikator amoralnosti, dok moralno ponašanje ima manju dijagnostičku moć

pozadinskog (a)moralnog karaktera. Ovo ima direktne posljedice po percepciju i ponašanja prema pojedincima okarakterisanim amoralnima. Moralnim počiniocima prekršaja se češće oprašta u odnosu na amoralne počinioce, dok se prekršaji prema amoralnim žrtvama manje osuđuju u odnosu na prekršaje prema moralnim žrtvama (Schwartz et al., 2022). Slično tome, postoje nalazi o dehumanizaciji prekršioca normi (Chen-Xia et al., 2024) što je uzrokovano percepcijom snižene moralnosti (Formanowicz et al., 2023). Moguće je da isto važi i za počinioce koji kasnije i sami postanu žrtve.

Druga hipoteza bavila se percepcijom kapaciteta za doživljavanje klasičnih žrtava, amoralnih nežrtva i amoralnih žrtava. Hipoteza restorativne pravde se ne bavi konceptima percepcije uma pa se stoga, s ovog gledišta, ne očekuje varijacija u percepciji kapaciteta za doživljavanje kroz tri eksperimentalna uslova. S druge strane, teorija dualne moralnosti, predviđa disparitet u percepciji sposobnosti za doživljavanje u ovisnosti od eksperimentalnih uslova. Amoralne nežrtve i amoralne žrtve se, prije svega, percipiraju kao zlonamjerni agenti. Kapacitet za doživljavanje predstavlja mentalni kapacitet oprečan moralnim agentima i uopšteno je rezervisan za moralne primaocce. Shodno tome, teorija dualne moralnosti predviđa da će klasične žrtve (moralni primaoci) biti percipirane značajno sposobnijim za doživljavanje u odnosu na amoralne nežrtve i amoralne žrtve (moralni agenti) među kojima se ne očekuje značajna razlika. Rezultati podupiru pretpostavku iz ugla teorije dualne moralnosti, što predstavlja direktnu potvrdu ove hipoteze. Također je bitno naglasiti da moralne prosudbe i zaključci imaju efekat na iskustvena i emocionalna stanja koja ljudi pripisuju drugima. Prinzing i Fredrickson (2023) ističu uticaj percepcije moralnosti ponašanja na percepciju zadovoljstva životom i generalne sposobnosti doživljavanja emocija. Amoralne osobe se percipiraju manje sposobnim za doživljavanje kako prijatnih tako i neprijatnih emocija (Prinzing & Fredrickson, 2023). Ovaj nalaz sukladan je načelu moralne tipizacije koje moralne agente čini manje sposobnim za doživljavanje. Moralna tipizacija neovisna je o moralnoj valenciji. U skladu s tim, Gray i Wegner (2009) su otkrili da se relativna neosjetljivost na bol pripisuje i onima koji žrtvuju vlastiti interes za “veće dobro“ (dobronamjerni agenti, heroji), kao i onima koji su pod dejstvom zla (zlonamjerni agenti, zlikovci). Percepcija manje moralne pasivnosti, tj. nižeg kapaciteta za doživljavanje, posljedično dovodi do većeg okrivljavanja i pripisivanja odgovornosti (Gray & Wegner, 2009) te smanjenih namjera za pružanjem pomoći (Pacilli et al., 2016).

Predmet treće hipoteze odnosio se na percepciju kapaciteta za djelovanje klasičnih žrtava, amoralnih nežrtava i amoralnih žrtava. Iz ugla hipoteze restorativne pravde, kao što je slučaj sa kapacitetom za doživljavanje, ne očekuje se razlika u percepciji kapaciteta za djelovanje u funkciji eksperimentalnog uslova iz razloga što se ova teorija ne bavi konkretno elementima percepcije uma. S druge strane, percepcija uma i moralna tipizacija centralni su aspekti teorije dualne moralnosti te ona predviđa razlike u ovisnosti od eksperimentalnih uslova. Konkretnije, s ovog teorijskog stanovišta, očekuje se da će amoralne nežrtve i amoralne žrtve biti procijenjene statistički značajno sposobnijim za djelovanje u odnosu na klasične žrtve, te se ne očekuje značajna razlika u procjenama amoralnih nežrtava i amoralnih žrtava. Razlog ovakvoj pretpostavci jeste što bi, načelom moralne tipizacije, amoralne osobe (zlonamjerni agenti) trebalo da se percipiraju inherentno sposobnijim za djelovanje jer je to u skladu sa njihovom moralnom ulogom. Agent će se kategorizirati u tu moralnu grupu, a percepcija uma će biti usklađena tome. S obzirom na to da su, prema teoriji dualne moralnosti, ove moralne uloge trajne i međusobno isključive, predviđa se da će percepcije uma ostati dosljedne bez obzira na situacijske razlike. Čak i u uslovu amoralne žrtve, u kojem zlonamjerni agent eventualno i sam postane žrtvom, trajnost moralne tipizacije dovodi do održavanja percepcije povišenog kapaciteta za djelovanje. No, rezultati ove studije pokazuju upravo suprotan obrazac procjena ovog kapaciteta. Nalazi su otkrili značajno odstupanje u percipiranom kapacitetu za djelovanje među tri grupe, ali u suprotnom smjeru. Klasične žrtve percipirane su statistički značajno sposobnijim za djelovanje u odnosu na amoralne žrtve, dok su između njih bile pozicionirane amoralne nežrtve. Bitno je naglasiti da su amoralne nežrtve i amoralne žrtve procjenjivane manje sposobnim za djelovanje u odnosu na klasične žrtve uprkos ponašanjima koja ukazuju na agencnost, kao što su komunikacija, planiranje ili pamćenje. Jedno od mogućih objašnjenja za ovaj kontraintuitivni nalaz bi moglo biti ukorijenjeno u konceptu dehumanizacije, o kojem je bilo riječi i u Eksperimentu 2. Dehumanizacija, psihološki fenomen kojim se pojedinci percipiraju ili tretiraju manje ljudskim, može ponuditi uvid u uočeni disparitet u percepcijama. U kontekstu moralne tipizacije, pojedinci kategorizirani kao nemoralni potencijalno prolaze kroz proces dehumanizacije, pri čemu njihovi moralni prestupi dovode do percepcije smanjene sposobnosti za djelovanje (Bastian et al., 2011; Stellar & Willer, 2018). Devalviranjem moralnog položaja ovih pojedinaca, moguće je da dolazi i do devalviranja kapaciteta za djelovanje. Štaviše, pripisivanje pojačane agencnosti klasičnim žrtvama također zahtijeva razmatranje. Moguće je da percepcija klasičnih (moralnih) žrtava kao onih koje

posjeduju veću agensnost proizilazi iz želje da se pripíše kontrola i autonomija pojedincima koji su pretrpjeli stradanja. Ova tendencija prema uzdizanju žrtava može poslužiti kao kompenzacijski mehanizam, s ciljem vraćanja osjećaja dostojanstva i osnaživanja onih koji su viktimizirani. Osim toga, percipirana nevinost i moralnost povezana s klasičnim žrtvama mogu doprinijeti pripisivanju agensnosti, jer se na njih gleda kao na neokaljane moralnim prestupima, ukoliko je slučaj da se inverzan obrazac (simultana percepcija amoralnosti i snižene agensnosti) dešava u slučaju amoralnih osoba. Pretpostavka o dehumanizaciji u skladu je i s nalazima percepcije nižeg kapaciteta za doživljavanje amoralnih nežrtava i amoralnih žrtava u odnosu na klasične žrtve, kao i percepcije niže moralnosti. Stellar i Willer (2018) su otkrili da se osobe percipirane nemoralnim također percipiraju nekompetentnim (manjak znanja, vještina i sposobnosti) u odnosu na osobe percipirane neutralnim ili moralnim, čak i pod kontrolom percepcije topline. Ovo sugerše da informacije o nečijem moralnom karakteru posljedično utiču na percepciju kompetentnosti, što je u skladu i sa nalazima ovog istraživanja, gdje su se pored glavnih varijabli, klasične žrtve percipirale i značajno pouzdanijim, inteligentnijim i fizički sposobnijim u odnosu na amoralne nežrtve i amoralne žrtve. Nemoralnost ne dovodi do dehumanizacije samo u percepciji drugih, već i kod samoopažanja i percepcije vlastitih postupaka. Kouchaki i sar. (2018) otkrili su da postoji dvosmjernan uzročan odnos između nemoralnosti i samodehumanizacije. Ljudi se osjećaju manje ljudskim nakon što se ponašaju nemoralno, čak i pod kontrolom negativnog afektiviteta, ali i samodehumanizacija može dovesti do nemoralnog i antisocijalnog ponašanja (Kouchaki et al., 2018). Dakle, uzajamni odnos amoralnosti i (samo)dehumanizacije predstavlja još jedan sloj u razumijevanju percepcije uma, uz naglasak na to kako percepcija morala može uticati ne samo na to kako drugi vide pojedince, već i na to kako oni vide sami sebe.

Uzevši u obzir sve prethodno navedeno, Eksperiment 3 dodatno otkriva dinamiku između moralne percepcije i viktimizacije, posebno u slučajevima kada se pojedinci sa historijom amoralnog ponašanja nađu u ulozi žrtve. Praktične implikacije studije ogledaju se ne samo u potvrdi postojanja efekta moralne žrtve, već i u razjašnjenju njegove granice, sugeršući da prethodni moralni status žrtava igra ključnu ulogu u oblikovanju percepcije moralnosti i mentalnih kapaciteta. Pored toga, istraživanje, istovjetnošću percepcije amoralnih nežrtava i žrtava, pruža podršku pretpostavci Jordan i Kouchaki (2021) o izostanku efekta moralne žrtve u slučajevima kada stradalništvu prethodi beščašće. Na taj način, ovo istraživanje doprinosi rastu i razvoju teorije restorativne pravde. Nedostatak potvrde pretpostavki teorije dualne moralnosti ne znači da se ona

opovrgava, već samo ukazuje na to da se agenti ipak percipiraju i tretiraju na različite načine u ovisnosti od valencije. Jednostavnije rečeno, ljudi ne gledaju na dobronamjerne i zlonamjerne agente na isti način, barem kada je ova vrsta nedjela u pitanju. Pored toga, ključan je i nalaz o negativnoj povezanosti okrivljavanja žrtve i percipirane moralnosti i mentalnih kapaciteta, što potvrđuje odnos između okrivljavanja i dehumanizacije, što može pružiti dodatni osnov za pretpostavku o oprečnosti efekta moralne žrtve i procesa dehumanizacije. Nadalje, konkretna korisnost studije bi se mogla ogledati u njenim pravnim i penološkim implikacijama. Naime, saznanja iz ove studije bi mogla uticati na kreiranje politika u vezi sa podrškom žrtvama i rehabilitacijskim programima. Shvatanje kako na percepciju žrtava utiče njihovo prethodno moralno ili nemoralno ponašanje može dovesti do ažuriranja načina rada u svrhu sprečavanja pristrasnosti. Ovo bi moglo rezultirati boljom zaštitom prava svih žrtava (neovisno o njihovoj historiji) i efikasnijom rehabilitacijom i resocijalizacijom u svjetlu restorativne pravde, kao i smanjenjem stereotipizacije i diskriminacije u društvu.

Preporuka za buduća istraživanja je ponoviti istraživanje sa drugim tipovima nedjela. Bilo bi ključno otkriti da li se pretpostavljeni obrazac dehumanizacije javlja i kada je neki teži zločin u pitanju ili potencijalno postaje jači, te da li će se i u takvim situacijama održati istovjetnost u percepciji amoralnih nežrtava i amoralnih žrtava. Slično tome, bilo bi informativno i provjeriti nalaze o povezanosti samodehumanizacije i nemoralnosti i u ovom kontekstu, gdje bi ispitanici mogli čitati vinjete u prvom licu a potom davati procjene sposobnosti. Nadalje, Epley i sar. (2008) su otkrili da pojedinci kojima nedostaje društvena povezanost, taj nedostatak kompenziraju stvaranjem osjećaja ljudske povezanosti sa neljudskim agentima, i to na dva načina – antropomorfiziranjem (humanizacijom) neljudskih agenata (kao što su životinje ili roboti) kako bi više izgledali kao ljudi ili povećanjem vjerovanja u već antropomorfizirane vjerske agente (kao što je Bog). Nakon tog otkrića, predložili su i suprotan obrazac – da će pojedinci koji su izuzetno društveno povezani imati veću tendenciju ka dehumanizaciji onih s kojima nisu povezani na taj način. Ovaj oblik devalvacije vanjske grupe potvrdili su Waytz i Epley (2012) u istraživanju u kojem su ispitanici udešeni povezanošću sa drugom osobom pripisivali manje ljudskih osobina članovima vanjske grupe u odnosu na ispitanike iz kontrolne grupe. Bilo bi zanimljivo vidjeti da li će se isti obrazac rezultata desiti i u našem istraživanju. Konkretnije, pitanje je da li će se, kod izrazito socijalno povezanih osoba ili onih kojima je takva povezanost eksperimentalno indukovana, pojaviti dehumanizacija amoralnih žrtava čak i kada su oni članovi vlastite grupe, ali

i obratno – da li će se javiti efekat moralne žrtve kod klasičnih žrtava čak i kada su članovi vanjske grupe. Konačno, interesantno bi bilo promijeniti redoslijed prezentiranja informacija u vezi sa statusom zlikovca i žrtve. U ovoj studiji, u stanju amoralne žrtve, učesnici su inicijalno dobijali informacije o amoralnom ponašanju praćenom statusom žrtve. Bilo bi vrijedno istražiti da li postajanje žrtvom prije amoralnog ponašanja dovodi do drugačijeg obrasca rezultata. Dodatnim proučavanjem pozadinskih mehanizama efekta moralne žrtve, moralne tipizacije i procesa dehumanizacije, obogaćuje se razumijevanje međudnosa socijalne i moralne kognicije što na svojstven način doprinosi destigmatizaciji i borbi protiv stereotipizacije žrtava, kako onih bez instanci amoralnosti u svojoj ličnoj historiji, tako i onih sa njom.

4.5. Zaključak

Eksperiment 3 je za cilj imao dodatno provjeriti preduslove za pojavu efekta moralne žrtve uvođenjem scenarija u kojem je žrtva neko ko je okarakterisan kao amoralan. Ispitivalo se da li će se i u takvoj situaciji javiti efekat moralne žrtve ili će ipak tada izostati.

U skladu sa rezultatima, zaključci su sljedeći:

1. Klasične žrtve se procjenjuju moralnijim u odnosu na amoralne nežrtve i amoralne žrtve. To indicira da se efekat moralne žrtve ne javlja u slučajevima kada je žrtva prethodno iskazivala amoralne oblike ponašanja.
2. Klasične žrtve se procjenjuju sposobnijim za doživljavanje u odnosu na amoralne nežrtve i amoralne žrtve.
3. Klasične žrtve se procjenjuju sposobnijim za djelovanje u odnosu na amoralne nežrtve i amoralne žrtve.

5. Generalna diskusija

Kroz seriju od tri studije nastojalo se steći dublji uvid u efekat moralne žrtve, fokusirajući se na različite uslove koje utiču na njegovu pojavu ili izostanak. Budući da je efekat moralne žrtve relativno nov fenomen u psihologiji, malo je istraživanja koja su se bavila ovom temom. Pored toga, istraživanje ove pojave predstavlja i svjež i optimističan pogled na percepciju žrtava, suprotstavljajući se brojnim nalazima o instancama okrivljavanja žrtava. S obzirom na novost ovog fenomena, postoji potreba za daljim istraživanjem kako bi se razumjeli mehanizmi u njegovoj osnovi. Jordan i Kouchaki (2021) predstavile su i nastojale objasniti ovaj efekat kroz seriju od 17

studija, dok su kao potencijalni uzrok njegovog javljanja predložile restorativnu pravdu, a glavna pretpostavka jeste da su restorativne akcije povod za efekat moralne žrtve. Restorativne akcije predstavljaju sva ponašanja koja za cilj imaju povrat pravde koja je nedjelom narušena, a to su najčešće – kažnjavanje počinioca i pomaganje žrtvi. Jednostavnije rečeno, žrtva se moralno uzdiže jer to predstavlja insentiv za akcije povrata pravde. Slijedeći tu logiku, u slučajevima povrata pravde, efekat moralne žrtve bi trebao nestati, jer je njegova svrha ispunjena i ne postoji razlog njegovog daljnjeg opstanka. Ova pretpostavka nije empirijski provjerena, a ta činjenica predstavlja i jedan od poticaja sadašnjeg istraživanja.

Na pitanje šta će se desiti nakon povrata pravde, odgovor bi drugačije izgledao iz ugla teorije dualne moralnosti (Gray & Wegner, 2009). Prema ovoj teoriji, u srži moralne percepcije leži moralna dijada sastavljena od moralnog agenta, koji namjerno čini dobro ili zlo, i moralnog primaoca, koji se nalazi na primalačkoj strani tog dobra ili zla. Načelom moralne tipizacije, moralnim agentima (heroji i zlikovci) se pripisuju određene karakteristike i osobine, dok se moralnim primaocima (užitnici i žrtve) pripisuju druge – često suprotne – osobine. Na primjer, moralni agenti se percipiraju visoko na kapacitetu za djelovanje (npr. planiranje, mišljenje, pamćenje, samokontrola, itd.), a nisko na kapacitetu za doživljavanje (npr. radost, bol, strah, užitek, itd.), te im se općenito pripisuje više moralne odgovornosti. S druge strane, moralni su primaoci percipirani visoko na kapacitetu za doživljavanje, nisko na kapacitetu za djelovanje, a i pripisuje im se više moralnih prava (Gray & Wegner, 2009). Bitno je istaći da je karakteristika ovih kategorizacija što su one međusobno isključive, rigidne i nepodložne promjeni. Prema tome, žrtve kategorisane u grupu moralnih primalaca ostaju u toj ulozi uprkos dešavanjima koja slijede, kao što je povrat pravde. Iz tog razloga, teorija dualne moralnosti ima suprotne pretpostavke u poređenju sa hipotezom restorativne pravde.

Prvenstveno, u Eksperimentu 1 sprovedena je provjera replikacije efekta moralne žrtve i na uzorku opšte populacije, govornika bosanskog/hrvatskog/srpskog jezika u Bosni i Hercegovini i regiji. Rezultati su utvrdili javljanje efekta moralne žrtve i na našem uzorku što je predstavljalo osnov i opravdanje za dalje studije. Eksperimentom 1 nastojalo se provjeriti i obrazac moralne tipizacije žrtava prema teoriji dualne moralnosti. Nalazi nisu išli u prilog ovom stajalištu. Nije postajala razlika u percepcijama mentalnih kapaciteta nežrtava i žrtava. Dalje, Eksperiment 2 predstavlja ultimativnu provjeru hipoteze restorativne pravde. U istraživanje su uključeni scenariji

povrata pravde, a postojalo je i variranje načina njenog dostizanja. Jedan scenarij odražavao je ponašanja sintona ulozi žrtve (pasivnost), a drugi ponašanja distona ulozi žrtve (agensnost). Ovo variranje služilo je kao provjera rigidnosti moralne kategorizacije. Nalazi su išli u prilog hipotezi restorativne pravde. Efekat moralne žrtve je izostao u uslovima kada je pravda povraćena, na jedan ili drugi način. Nadalje, utvrđeno je da su aktivne žrtve sistematski procjenjivane manje moralnim i manje sposobnim za djelovanje ili doživljavanje, dok se procjene pasivnih žrtava i nežrtava većinski nisu razlikovale. Ovaj nalaz upućuje na potencijalni obrazac dehumanizacije osoba percipiranih amoralnim te je kontrastirana moralna elevacija neutralnih subjekata i dehumanizacija amoralnih subjekata. Moralna percepcija amoralnih subjekata predstavlja jednu od tema Eksperimenta 3. Shodno tome, treća se studija bavila pitanjem amoralnih žrtava. Obrazac rezultata ide u prilog dehumanizaciji kao potencijalnom objašnjenju dobivenih nalaza. Amoralne nežrtve i amoralne žrtve se nisu razlikovale u percipiranoj moralnosti, kapacitetu za djelovanje i kapacitetu za doživljavanje, a obje grupe negativnije su procijenjene u odnosu na klasične žrtve. Izostanak efekta moralne žrtve u slučaju žrtvinog prethodnog kršenja društvenih normi ide u prilog hipotezi restorativne pravde. Pomaganje ovakvim žrtvama nije društveno korisno kao pomaganje klasičnim žrtvama, niti kažnjavanje počinitelaca koji su naudili amoralnim osobama nije društveno korisno kao kažnjavanje počinitelaca koji su naudili neutralnim ili moralnim osobama. Plauzibilno je i da se stradalništvo amoralnih osoba samo po sebi percipira kao određena forma ponovne uspostave pravde, što može biti uzrok izostanka efekta moralne žrtve.

Generalni zaključak ovog istraživanja jeste da se žrtve moralno uzdižu zarad pokretanja restorativnih akcija. Pored toga, ovaj fenomen nestaje u slučaju povrata pravde, a uopšte se ne manifestuje kada su u pitanju amoralne žrtve. Ovakvi ishodi mogli bi biti objašnjeni procesom dehumanizacije koji pretpostavlja da se osobe percipirane amoralnim sveobuhvatno dehumaniziraju. Aktivne žrtve u Eksperimentu 2 percipirane su manje moralnim, sposobnim za djelovanje i za doživljavanje, a uzrok tome je mogla biti percepcija nemoralnosti njihovih postupaka. Isti obrazac percepcija odnosio se i na amoralne nežrtve i amoralne žrtve u Eksperimentu 3. Pretpostavka je da se u slučaju neutralnih i moralnih osoba javlja efekat moralne žrtve, a u slučaju amoralnih osoba – efekat dehumanizacije. Analogno polarizaciji i ekstremizaciji stavova uslijed stresnih situacija (Schönpflug & Schönpflug, 1972), moguće je da dolazi i do polarizacije u percepciji članova moralne dijade uslijed stresa uzrokovanog moralnim prestupom. U slučaju moralnog prekršaja, moguće je da se žrtva prethodno identifikovana neutralnom ili

moralnom humanizira i moralno uzdiže, dok se počinitelj identifikovan amoralnim dehumanizira. Ova pretpostavka bi mogla biti predmet budućih istraživanja.

Nalazi o dehumanizaciji i izostanku uzdizanja amoralnih osoba se također uklapaju u dvodimenzionalni model stereotipa (model sadržaja stereotipa; *stereotype content model*; Fiske et al., 2002). Prema Fiske i sar. (2002), toplina i kompetentnost čine dvije osnovne dimenzije socijalne percepcije. Toplinu čine karakteristike kao što su moralnost, iskrenost i ugodnost, dok kompetentnost čine karakteristike kao što su samopouzdanje, inteligencija i neovisnost. Sadržaj stereotipa ne odražava jednostavnu evaluativnu antipatiju, već odražava odvojene dimenzije (ne)svidanja i (ne)poštovanja. Određeni stereotipi (npr. prema starijim osobama ili invalidima) uzrokuju nepoštovanje zbog percipiranog manjka kompetentnosti, dok određeni stereotipi (npr. prema Jevrejima ili karijerno uspješnim ženama) uzrokuju nesviđanje zbog percipiranog manjka topline (Fiske et al., 2002). Ukrštanje ove dvije dimenzije za rezultat ima četiri tipa grupa koje odražavaju različite konfiguracije percipirane topline i kompetentnosti, što posljedično dovodi do različitih percepcija i emocionalnih reakcija. Na primjer, grupa percipirana kao topla i kompetentna, poput vlastite grupe ili bliskih saradnika, nailazi na divljenje što uzrokuje emociju ponosa, dok grupa percipirana kao topla ali nekompetentna, poput starijih ljudi ili domaćica, nailazi na paternalističke predrasude što uzrokuje saosjećanje i saosjećanje. Nadalje, grupa percipirana hladnom i kompetentnom, poput Azijata i bogataša, uzrokuju zavidne predrasude, a emocije koje izaziva su zavist i ljubomora. Konačno, grupa percipirana hladnom i nekompetentnom, poput siromaha, izaziva prezirne predrasude što uzrokuje emocije prezira, gađenja, ljutnje i ogorčenosti. Na taj način, ovoj grupi oduzete su obje ljudske kvalitete što ukazuje na dehumanizaciju. Također, prema Fiske i sar. (2002), u kategoriju hladni-nekompetentni većinom spadaju grupe niskog statusa percipirane parazitnim te oportunistički i eksploativno nastrojenim. Ove grupe su odbačene zbog percipiranih negativnih namjera prema ostatku društva (niska toplina) i nesposobnosti uspijevanja ličnim putem (niska kompetentnost). U ovom kvadrantu bi se mogle naći amoralne osobe. Kvaliteta topline analogna je moralnosti pa i kapacitetu za doživljavanje, dok bi kvaliteta kompetentnosti mogla biti sukladna kapacitetu za djelovanje. Moguće je da se amoralne osobe zbog njihovog destruktivnog uticaja na šire društvo automatski percipiraju hladnim, nekompetentnim, nemoralnim i niskih kapaciteta za djelovanje i doživljavanje – što dovodi do dehumanizacije i posljedično izostanka moralne elevacije u slučaju stradalništva. U kontekstu efekta moralne žrtve, ovo može objasniti izostanak moralne elevacije

kod amoralnih žrtava. Bilo bi zanimljivo istražiti mehanizme efekta moralne žrtve kroz prizmu i ovog teorijskog stajališta, te potencijalne razlike u percepciji moralnosti i percepciji uma žrtava pripadnika različitih grupa dvodimenzionalnog modela.

Bitno je uzeti u obzir i nedostatke triju studija. Prvenstveno, uzorak su pretežno činile žene, što može ograničiti generalizaciju nalaza zbog rodne neravnoteže i mogućih razlika u reakcijama moralnog prosuđivanja. Slično tome, značajan dio učesnika pripadao je grupaciji društvenih nauka, što može otvoriti mogućnost za pristrasnosti jer različita akademska socijalizacija može uticati na osjetljivost prema moralnim pitanjima. Zatim, većina učesnika bili su iz Bosne i Hercegovine, što ograničava generalizaciju na druge geografske regije. Nadalje, prikupljanje podataka obavljeno je online putem, što bi moglo predstavljati pristrasnost uslijed mogućih različitih nivoa digitalne pismenosti među učesnicima (Bethlehem, 2010). Na kraju, iako su uloženi naponi da se osigura randomizacija, inherentna ograničenja u metodama online istraživanja, poput nemogućnosti kontrole okolinskih faktora ili verifikacije jednokratnog učestvovanja u istraživanju, mogu uticati na valjanost.

Preporuka za buduća istraživanja jeste omogućavanje raznovrsnijeg uzorka, uključujući uravnoteženu zastupljenost po spolovima, različitu akademsku pozadinu, nivo obrazovanja i geografske lokacije kako bi se poboljšala generalizacija nalaza. Nadalje, bilo bi poželjno sprovesti replikaciju na drugim tipovima nedjela, pored krađe, kako bi se osigurala generalizacija rezultata. Osim toga, istraživanja bi mogla istražiti i moguće interakcije između tipova nedjela i ličnih karakteristika, kao što su moralne vrijednosti, stadij moralnog razvoja ili iskustva s pravdom ili pravnim sistemom, kako bi se bolje razumjelo kako različiti konteksti i karakteristike utiču na moralne prosudbe i percepcije pravde i žrtava. Na primjer, utvrđeno je da su različiti stadiji moralnog razvoja povezani sa različitim moralnim prosudbama iste etičke dileme (Wark & Krebs, 1997). Nadalje, bilo bi informativno ispitati i percepciju oprosta kao reakciju žrtve te da li oprost doprinosi percepciji obnovljene pravde. Drugim riječima, potrebno je provjeriti da li oprost također predstavlja oblik pravde, dovodi li do ponovnog osjećaja jednakosti između žrtve i počinioca i da li će i tada efekat moralne žrtve izostati. Pored toga, potrebno je u buduću provjere hipoteze restorativne pravde uvesti scenarij gdje žrtva iskazuje aktivne oblike ponašanja, ali umjesto retribucije osmisli drugačiji način povrata pravde, poput samostalne prijave zločina nadležnim organima ili učestvovanje u društvenom pokretu. Ukoliko se dobije isti obrazac

rezultata kao u ovom istraživanju, ovaj nalaz bi bio koristan iz razloga što bi se percepcija amoralnosti mogla isključiti kao potencijalni uzrok procjene sniženih mentalnih kapaciteta, umjesto percepcije agensnosti. Sveukupno, istraživanja koja uzimaju u obzir širi spektar varijabli omogućuju bolje razumijevanje percepcije žrtava i pravde te mogu podstaći razvoj efikasnijih viktimoloških intervencija.

U konačnici, rezultati triju studija indiciraju da je, u kontekstu efekta moralne žrtve, “restorativna pravda“ odgovor na pitanje “restorativna pravda ili dualna moralnost“. Nalazi ovog istraživanja doprinose dubljem razumijevanju socijalne dinamike, konkretnije isprepletenosti moralne percepcije i pravde. Ipak, da bi se dobila sveobuhvatnija slika fenomena kao što su efekat moralne žrtve, moralna tipizacija i dehumanizacija, te razumljivi mehanizmi koji u njihovoj osnovi upravljaju moralnom kognicijom i socijalnim procjenama, potrebna su daljnja istraživanja.

6. Literatura

- Adams, J. S., & Freedman, S. M. (1976). Equity Theory Revisited: Comments and annotated bibliography. In L. Berkowitz & E. Walster (Eds.), *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 9, pp. 43–90). Academic Press.
- Ames, D. R., & Fiske, S. T. (2013). Intentional harms are worse, even when they're not. *Psychological Science*, *24*(9), 1755–1762.
- Aronson, E., Wilson, T. D., & Akert, R. M. (2004). *Social psychology* (5th ed.). Prentice Hall.
- Asch, S. (1959). A perspective on social psychology. In S. Koch (Ed.), *Psychology: A study of a science* (br. 3, pp. 363–383). New York: McGraw-Hill.
- Bastian, B., Denson, T. F., & Haslam, N. (2013). The roles of dehumanization and moral outrage in retributive justice. *PloS One*, *8*(4), e61842.
- Bastian, B., Laham, S. M., Wilson, S., Haslam, N., & Koval, P. (2011). Blaming, praising, and protecting our humanity: The implications of everyday dehumanization for judgments of moral status. *British Journal of Social Psychology*, *50*(3), 469–483.
- Bedau, H. A. (1978). Retribution and the theory of punishment. *The Journal of Philosophy*, *75*(11), 601–620.
- Benard, S., Doan, L., Nicholson, D. A., Meanwell, E., Wright, E. L., & Lista, P. (2022). To forgive is divine? Morality and the status value of intergroup revenge and forgiveness. *The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences*, *8*(6), 122–139.
- Bethlehem, J. (2010). Selection bias in web surveys. *International Statistical Review*, *78*(2), 161–188.
- Bradley, G. V. (2003). Retribution: the central aim of punishment. *Harvard Journal of Law & Public Policy*, *27*(1), 19–31.

- Chen-Xia, X. J., Betancor, V., Borges-Castells, N., & Rodríguez-Pérez, A. (2024). Dehumanization of uncivil behaviors: Insights into lack of humanness and racial belonging. *Social Sciences, 13*(5), 234-256.
- Christie, N. (1986). The ideal victim. In E. Fattah (Ed.), *From Crime Policy to Victim policy* (pp. 17–30). Palgrave Macmillan.
- Cohen, T. R., & Morse, L. (2014). Moral character: What it is and what it does. *Research in Organizational Behavior, 34*, 43–61.
- Čedić, I., Hajdarević, H., Kadić, S., Kršo, A., & Valjevac, N. (2007). *Rječnik bosanskog jezika*. Institut za jezik Sarajevo.
- Ćubela Adorić, V. (2012). Skala vjerovanja u nepravdu svijeta (VUNS). In *Zbirka psiholoških skala i upitnika – Svezak VI* (pp. 57–68). Sveučilište u Zadru.
- Dawtry, R. J., Cozzolino, P. J., & Callan, M. J. (2019). I blame therefore it was: rape myth acceptance, victim blaming, and memory reconstruction. *Personality and Social Psychology Bulletin, 45*(8), 1269–1282. 2
- Durkheim, E. (2014). *The division of labor in society*. Simon and Schuster. (Originalni rad objavljen 1893.)
- Dyduch-Hazar, K., & Gollwitzer, M. (2024). Feeling bad about feeling good? How avengers and observers evaluate the hedonic pleasure of taking revenge. *Social Psychological Bulletin, 19*.
- Eglash, A. (1958a). Creative restitution: Offenders' comments. *Journal of Social Therapy, 4*, 32–40.
- Eglash, A. (1958b). Creative restitution: Some suggestions for prison rehabilitation programs. *American Journal of Corrections, 20–34*.

- Eglish, A. (1958c). Creative restitution. A broader meaning for an old term. *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, 48(6), 619–622.
- Epley, N., Akalis, S., Waytz, A., & Cacioppo, J. T. (2008). Creating social connection through inferential reproduction. *Psychological Science*, 19(2), 114–120.
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J. C., Glick, P., & Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 878–902.
- Formanowicz, M., Bulska, D., & Shnabel, N. (2023). The role of agency and communion in dehumanization — an integrative perspective. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 49, 101236.
- Furby, L. (1986). Psychology and justice. In R. Cohen (Ed.), *Justice: Views from the Social Sciences* (pp. 153–203). Springer.
- Goodwin, G. P. (2015). Moral character in person perception. *Current Directions in Psychological Science*, 24(1), 38–44.
- Gray, H. M., Gray, K., & Wegner, D. M. (2007). Dimensions of mind perception. *Science*, 315(5812), 619.
- Gray, K., Schein, C., & Ward, A. F. (2014). The myth of harmless wrongs in moral cognition: Automatic dyadic completion from sin to suffering. *Journal of Experimental Psychology: General*, 143(4), 1600–1615.
- Gray, K., Waytz, A., & Young, L. (2012). The Moral Dyad: a fundamental template unifying moral judgment. *Psychological Inquiry*, 23(2), 206–215.
- Gray, K., & Wegner, D. M. (2009). Moral typecasting: Divergent perceptions of moral agents and moral patients. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(3), 505–520.

- Gray, K., & Wegner, D. M. (2011). To escape blame, don't be a hero—Be a victim. *Journal of Experimental Social Psychology, 47*(2), 516–519.
- Gray, K., & Wegner, D. M. (2012). Morality takes two: Dyadic morality and mind perception. In M. Mikulincer & P. Shaver (Ed.), *The social psychology of morality: Exploring the causes of good and evil* (pp. 109–127). American Psychological Association.
- Gray, K., Young, L., & Waytz, A. (2012). Mind perception is the essence of morality. *Psychological Inquiry, 23*(2), 101–124.
- Grubb, A., & Turner, E. (2012). Attribution of blame in rape cases: A review of the impact of rape myth acceptance, gender role conformity and substance use on victim blaming. *Aggression and Violent Behavior, 17*(5), 443–452.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis* (7th ed.). Pearson.
- Hart, H. L. A., & Bulloch, P. A. (1994). *The concept of law*. Oxford University Press.
- Hartman, R., Blakey, W., & Gray, K. (2022). Deconstructing moral character judgments. *Current Opinion in Psychology, 43*, 205–212.
- Hayes, R. M., Lorenz, K., & Bell, K. A. (2013). Victim blaming others. *Feminist Criminology, 8*(3), 202–220.
- Helzer, E., & Critcher, C. (2018). What do we evaluate when we evaluate moral character? In K. Gray & J. Graham (Ed.), *Atlas of moral psychology* (pp. 99–107). The Guilford Press.
- Hinkle, D. E., Wiersma, W., & Jurs, S. G. (2003). *Applied Statistics for the Behavioral Sciences* (5th ed.). Cengage Learning.
- Hunt, M.R., & Carnevale, F.A. (2011). Moral experience: A framework for bioethics research. *Journal of Medical Ethics, 37*, 658-662.
- Jordan, J. J., & Kouchaki, M. (2021). Virtuous victims. *Science Advances, 7*(42).

- Jost, J. T., & Kay, A. C. (2010). Social justice: History, theory, and research. In S. Fiske, D. Gilbert, & G. Lindzey (Ed.), *Handbook of social psychology* (pp. 1122–1165). John Wiley & Sons, Inc.
- Khamitov, M., Rotman, J., & Piazza, J. (2016). Perceiving the agency of harmful agents: A test of dehumanization versus moral typecasting accounts. *Cognition, 146*, 33–47.
- Kouchaki, M., Dobson, K., Waytz, A., & Kteily, N. (2018). The link between self-dehumanization and immoral behavior. *Psychological Science, 29*(8), 1234–1246.
- Lerner, M. (1980). *The belief in a just world: A fundamental delusion*. Springer.
- Lewis, J. A., Hamilton, J. C., & Elmore, J. D. (2019). Describing the ideal victim: A linguistic analysis of victim descriptions. *Current Psychology, 40*(9), 4324–4332.
- Liu, Z. (2024). How agency is constitutive of phenomenal consciousness: pushing the first and third-personal approaches to their limits. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. <https://doi.org/10.1007/s11097-024-09968-9>
- Mascolo, M. F., & Kallio, E. (2019). Beyond free will: The embodied emergence of conscious agency. *Philosophical Psychology, 32*(4), 437–462.
- Masser, B. M., Lee, K., & McKimmie, B. M. (2009). Bad woman, bad victim? Disentangling the effects of victim stereotypicality, gender stereotypicality and benevolent sexism on acquaintance rape victim blame. *Sex Roles, 62*(7–8), 494–504.
- McCaul, K. D., Veltum, L. G., Boyechko, V., & Crawford, J. J. (1990). Understanding attributions of victim blame for rape: sex, violence, and foreseeability. *Journal of Applied Social Psychology, 20*(1), 1–26.
- Menkel-Meadow, C. (2007). Restorative justice: What is it and does it work? *Annual Review of Law and Social Science, 3*(1), 161–187.

- Miller, D. T. (1977). Personal deserving versus justice for others: An exploration of the justice motive. *Journal of Experimental Social Psychology, 13*(1), 1–13.
- Mueller, P. (2017). Victimhood and Agency: How taking charge takes its toll. *Pepperdine Law Review, 44*, 691-730.
- O'Connor, B. P. (2000). SPSS and SAS programs for determining the number of components using parallel analysis and Velicer's MAP test. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers, 32*(3), 396–402.
- Pacilli, M. G., Pagliaro, S., Loughnan, S., Gramazio, S., Spaccatini, F., & Baldry, A. C. (2016). Sexualization reduces helping intentions towards female victims of intimate partner violence through mediation of moral patiency. *British Journal of Social Psychology, 56*(2), 293–313.
- Parkinson, M., & Byrne, R. M. J. (2017). Judgments of moral responsibility and wrongness for intentional and accidental harm and purity violations. *Quarterly Journal of Experimental Psychology, 17470218.2016.1*.
- Pina, A., Bell, A., Griffin, K., & Vasquez, E. A. (2021). Image Based Sexual Abuse proclivity and victim blaming: The role of dark personality traits and moral disengagement. *Onati Socio-Legal Series, 11*(5), 1179–1197.
- Prinzing, M., & Fredrickson, B. L. (2023). No peace for the wicked? Immorality is thought to disrupt intrapersonal harmony, impeding positive psychological states and happiness. *Cognitive Science, 47*(11).
- Reeder, G. D., Kumar, S., Hesson-McInnis, M. S., & Trafimow, D. (2002). Inferences about the morality of an aggressor: The role of perceived motive. *Journal of Personality and Social Psychology, 83*(4), 789–803.
- Rosewood, E., & Hammond, L. (2023). The impacts of conservatism, social dominance, and rape myth acceptance on blame attribution in ambiguous rape scenarios. *Violence Against Women, 29*(15–16), 3007–3023.

- Rousseau, J. (1968). *The social contract*. Penguin. (Originalni rad objavljen 1762.)
- Russell, K. J., & Hand, C. J. (2017). Rape myth acceptance, victim blame attribution and Just World Beliefs: A rapid evidence assessment. *Aggression and Violent Behavior, 37*, 153–160.
- Sartre, J. (2007). *Existentialism is a humanism*. Yale University Press. (Originalni rad objavljen 1946.)
- Schaumburg, R. L., & Mullen, E. (2017). From incidental harms to moral elevation: The positive effect of experiencing unintentional, uncontrollable, and unavoidable harms on perceived moral character. *Journal of Experimental Social Psychology, 73*, 86–96.
- Schein, C., & Gray, K. (2017). The Theory of Dyadic Morality: Reinventing moral judgment by redefining harm. *Personality and Social Psychology Review, 22*(1), 32–70.
- Schönplflug, U., & Schönplflug, W. (1972). Scaling of attitude items under stress: Response shift or change of personal reference scale? *European Journal of Social Psychology, 2*(2), 145–162.
- Schumann, K., & Walton, G. M. (2022). Rehumanizing the self after victimization: The roles of forgiveness versus revenge. *Journal of Personality and Social Psychology, 122*(3), 469–492.
- Schwartz, F., Djeriouat, H., & Trémolière, B. (2022). Agents' moral character shapes people's moral evaluations of accidental harm transgressions. *Journal of Experimental Social Psychology, 102*, 104378.
- Skowronski, J. J., & Carlston, D. E. (1992). Caught in the act: When impressions based on highly diagnostic behaviours are resistant to contradiction. *European Journal of Social Psychology, 22*(5), 435–452.

- Stellar, J. E., & Willer, R. (2018). Unethical and inept? The influence of moral information on perceptions of competence. *Journal of Personality and Social Psychology, 114*(2), 195–210.
- Tangney, J. P., Stuewig, J., & Mashek, D. (2007). Moral emotions and moral behavior. *Annual Review of Psychology, 58*(1), 345–372.
- The jamovi project (2023). *jamovi* (Version 2.4) [Computer Software]. Retrieved from <https://www.jamovi.org>
- Van Doorn, J., & Koster, N. N. (2019). Emotional victims and the impact on credibility: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior, 47*, 74–89.
- Wark, G. R., & Krebs, D. L. (1997). Sources of variation in moral judgment: Toward a model of real-life morality. *Journal of Adult Development, 4*(3), 163–178.
- Waytz, A., & Epley, N. (2012). Social connection enables dehumanization. *Journal of Experimental Social Psychology, 48*(1), 70–76.

Prilog 1: Instrumentarij

1. *Generalni dojam*

1.	Moral	Koliko je Selma/Armin moralan/na?	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2.	Pouzdanost	Koliko je Selma/Armin pouzdan/a?	1	2	3	4	5	6	7	8	9
3.	Društvenost	Koliko je Selma/Armin društven/a?	1	2	3	4	5	6	7	8	9
4.	Inteligencija	Koliko je Selma/Armin inteligentan/na?	1	2	3	4	5	6	7	8	9
5.	Duhovitost	Koliko je Selma/Armin duhovit/a?	1	2	3	4	5	6	7	8	9
6.	Atleticizam	Koliko je Selma/Armin fizički sposoban/vješt/a?	1	2	3	4	5	6	7	8	9

2. *Kapacitet za doživljavanje*

1.	Moralnost	U poređenju sa prosječnom osobom, koliko je Selma/Armin sposoban/na za razlikovanje dobrog od lošeg i činjenja ispravne stvari?	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2.	Sram	U poređenju sa prosječnom osobom, koliko je Selma/Armin sposoban/na za doživljavanje srama?	1	2	3	4	5	6	7	8	9
3.	Ponos	U poređenju sa prosječnom osobom, koliko je Selma/Armin sposoban/na za doživljavanje ponosa?	1	2	3	4	5	6	7	8	9
4.	Bol	U poređenju sa prosječnom osobom, koliko je Selma/Armin sposoban/na za doživljavanje fizičke ili emocionalne boli?	1	2	3	4	5	6	7	8	9
5.	Strah	U poređenju sa prosječnom osobom, koliko je Selma/Armin sposoban/na da se osjeća uplašeno ili strašljivo?	1	2	3	4	5	6	7	8	9
6.	Užitak	U poređenju sa prosječnom osobom, koliko je Selma/Armin sposoban/na za doživljavanje fizičkog ili emocionalnog užitka?	1	2	3	4	5	6	7	8	9
7.	Radost	U poređenju sa prosječnom osobom, koliko je Selma/Armin sposoban/na za doživljavanje radosti?	1	2	3	4	5	6	7	8	9
8.	Ličnost	U poređenju sa prosječnom osobom, koliko je Selma/Armin sposoban/na za	1	2	3	4	5	6	7	8	9

		posjedovanje crta ličnosti koje ju/ga čine drugačijim/om od drugih?									
9.	Čežnja	U poređenju sa prosječnom osobom, koliko je Selma/Armin sposoban/na za čežnju ili nadu za nečim?	1	2	3	4	5	6	7	8	9
10.	Bijes	U poređenju sa prosječnom osobom, koliko je Selma/Armin sposoban/na za doživljavanje nasilne ili nekontrolisane ljutnje?	1	2	3	4	5	6	7	8	9

3. Kapacitet za djelovanje

1.	Pamćenje	U poređenju sa prosječnom osobom, koliko je Selma/Armin sposoban/na za pamćenje stvari?	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2.	Samokontrola	U poređenju sa prosječnom osobom, koliko je Selma/Armin sposoban/na za održavanje samokontrole nad željama, emocijama i impulsima?	1	2	3	4	5	6	7	8	9
3.	Komunikacija	U poređenju sa prosječnom osobom, koliko je Selma/Armin sposoban/na za prenošenje svojih misli i osjećaja drugima?	1	2	3	4	5	6	7	8	9
4.	Prepoznavanje emocija	U poređenju sa prosječnom osobom, koliko je Selma/Armin sposoban/na da razumije kako se drugi osjećaju?	1	2	3	4	5	6	7	8	9
5.	Svijest	U poređenju sa prosječnom osobom, koliko je Selma/Armin sposoban/na za iskustvo i svijest o stvarima?	1	2	3	4	5	6	7	8	9
6.	Planiranje	U poređenju sa prosječnom osobom, koliko je Selma/Armin sposoban/na za planiranje i djelovanje u svrhu postizanja cilja?	1	2	3	4	5	6	7	8	9
7.	Mišljenje	U poređenju sa prosječnom osobom, koliko je Selma/Armin sposoban/na za razmišljanje?	1	2	3	4	5	6	7	8	9

4. Okrivljavanje žrtve

1.	Armin je zaslužio da bude pokraden.	1	2	3	4	5	6	7
2.	Armin je kriv za ono što mu se desilo.	1	2	3	4	5	6	7
3.	Pravda je zadovoljena.	1	2	3	4	5	6	7

5. Vjerovanje u nepravednost svijeta

Dolje navedene tvrdnje izražavaju neka vjerovanja o svijetu u kojem živimo. S nekima se možda u potpunosti slažete, neke možda izriču upravo suprotno od onog što Vi vjerujete, dok neke vjerovatno samo donekle odgovaraju ili ne odgovaraju Vašem mišljenju. Pročitajte pažljivo svaku tvrdnju i procijenite u kojem se stepenu Vi slažete ili ne slažete s onim što ona izriče. Procjene ćete davati tako dana skali od šest stepeni uz svaku tvrdnju zaokružite jedan broj koji najbolje odgovara Vašem mišljenju. Odgovarajte u skladu sa svojim mišljenjem jer tačnih i netačnih odgovora ovdje, naravno, nema. Pazite da ne preskočite nijednu tvrdnju!

Brojevi na skali imaju sljedeća značenja:

- 1 – izrazito se NE slažem
- 2 – uglavnom se NE slažem
- 3 – donekle se NE slažem
- 4 – donekle se slažem
- 5 – uglavnom se slažem
- 6 – izrazito se slažem

1.	Čovjek koji je pošten i dosljedan svojim načelima rijetko uspijeva u životu	1	2	3	4	5	6
2.	Život me naučio da se trud i poštenje ne isplate.	1	2	3	4	5	6
3.	Mislim da se ljudi uglavnom ne obaziru na pravednost kad odlučuju ili prosuđuju o drugima.	1	2	3	4	5	6
4.	Moje mi iskustvo govori da nema pravde.	1	2	3	4	5	6
5.	Ljudi koji se ponašaju fer prema drugima obično izvuku deblji kraj.	1	2	3	4	5	6
6.	Dobra djela obično bivaju nezapažena i nenagrađena.	1	2	3	4	5	6
7.	U životu najviše stradaju poštenu ljudi.	1	2	3	4	5	6
8.	Nepravde su svakodnevice u mojem životu.	1	2	3	4	5	6
9.	U životu najbolje prolaze oni koji to zapravo nisu zaslužili.	1	2	3	4	5	6
10.	Pošten čovjek je nesposoban čovjek.	1	2	3	4	5	6